

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 7, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2020): 141 - 181

**Hz. Mûsâ'nın Dilindeki "Ukde"nin Mahiyeti ve İlgili Tartışmaların
Tahlili**

The Nature of "Oqdah" on Tongue of Prophet Moses and Analysis of
Related Discussion

Ahmet Akbaş

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı
Assist. Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Mardin/Turkey

e-mail: ahmetakbas101@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6939-5803>

DOI: 10.33718/tid.806632

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 6 Ekim 2020 / October 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Kasım 2020 / November 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Atıf / Citation: Ahmet Akbaş, "Hz. Mûsâ'nın Dilindeki "Ukde"nin Mahiyeti
ve İlgili Tartışmaların Tahlili", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020):
141 - 181

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit
edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Hız. Mûsâ'nın Dilindeki "Ukde"nin Mahiyeti ve İlgili Tartışmaların Tahlili

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'de ismi en çok zikredilen peygamber Hz. Mûsâ'dır. Onun Kur'an'da anlatılan yaşam öyküsü içerisinde dikkat çeken unsurlardan birisi de "dilindeki ukde" yani "düğüm" meselesidir. Peygamberlik gibi, dili iyi kullanmaya ve etkili konuşmaya dayalı bir görevdeki böyle bir kusur, ciddi anlamda düşündürücüdür. İnsan psikolojisini yakından ilgilendiren bu durumun Tevrat'ta da zikredilmiş olması dikkat çekicidir. Tefsirlerimizde Hz. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koyduğuna dair rivâyetler ve konu hakkında çeşitli yorumlar mevcuttur. Bu çalışmada, mezkûr rivâyetlerin ve ilgili yorumların kritiği yapılmış; bu yorumlardan, modern bilimsel verilerden ve Tevrat'taki ifadelerden hareketle Hz. Mûsâ'nın dilindeki sorunun mahiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır. Hz. Mûsâ'nın dilinde, ağzına ateş koyma gibi küçükken yaşamış olabileceği bir travmadan kaynaklı fizyolojik bir rahatsızlığın yanında; aşırı heyecanlı, ürkek ve tedirgin mizaçlı olmasından kaynaklanan bir konuşma güçlüğünün olduğu, bu konuşma güçlüğünün, kekeleme, pelteklik veya tutukluk olabileceği, bu sorunun nübüvvet sonrasında bir müddet devam edip sonrasında geçmiş olabileceği ve konuşma güçlüğü çeken birinin peygamber olarak görevlendirilmesinde de bazı derslerin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Hz. Mûsâ, Ukde, Düğüm, Ateş, Kekeleme.*

The Nature of "Oqdah" on Tongue of Prophet Moses and Analysis of Related Discussion

Abstract

The most frequently mentioned prophet is Moses in the Qur'ân. One of the striking elements attracting attention in the life of Prophet Moses, mentioned in Qur'ân, is the issue of "Oqdah (knot) of tongue". Such a flaw with a prophet who carries out a mission based on using the language well and effectively is seriously thought-provoking. It is remarkable that this case, closely related with human psychology, is also mentioned in Torah. In the Qur'ânic interpretations, there are some narrations and various interpretations on the incident that Prophet Moses put some embers in his mouth during his babyhood. In this study, the above-mentioned narrations and interpretations were criticized; and based on these interpretations, modern scientific information and expressions from Torah, the nature of the problem with Prophet Moses' tongue was tried to be determined. It was concluded that the problem with the tongue of Prophet Moses might have stemmed from a physiological disorder due to a trauma he experienced when he was very young; besides, this speech difficulty, stuttering, lisping or dysfluency might be because of his overly excited, shy and ill-at-ease character; and this problem continued after his prophethood for a while, yet afterwards, he was healed; and there are some lessons in that a heavy tongue person might be chosen as prophet.

Keywords: *Tafsir, Prophet Moses, Oqdah, Knot, Embers, Stuttering.*

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de bazen birkaç cümleyle bazen de çok tafsilatlı bir şekilde yer alan peygamber kıssaları, gerek Kur'an'ın nüzul sürecindeki ilk muhatapların gerekse onu rehber kabul eden tüm Müslümanların hayata dair algılarını yönlendirmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira asırlar ilerledikçe dünyadaki hayat şartları ve yaşam biçimleri bazı yönleriyle her ne kadar değişse de, "insan" gerçeği değişmemekte, ilk insandan günümüze fert ve toplumlar, hayata dair birçok olguyu tekrar tekrar yaşamaktadırlar. Peygamberler de, her biri farklı zaman ve zeminlerde yaşamış olsalar da, çok çeşitli yönleriyle Kur'an'da insanlara model olarak sunulmakta, böylece yaşadıkları hadiselerden dersler çıkarılması amaçlanmaktadır. Kur'an'da büyük bir yekûn tutan peygamber kıssaları, bu nedenle büyük bir öneme sahip olup geçmişten günümüze birçok farklı eserin ve araştırmanın konusu olmuştur. Onlar hakkında yazılan eserlerde, hayatları ve yaşadıkları tecrübeler ayrıntıları ile incelenmiş, insanlığa örneklik teşkil eden bu önderlerin iyi tanınıp bilinmesi için çaba sarf edilmiştir.¹

Kur'an'da ismi en çok anılan peygamber Hz. Mûsâ olup hayatına dair birçok tafsilat zikredilmektedir.² O, Hz. İbrâhim'in soyundan gelen bir kavim olan İsrâiloğullarına gönderilmiştir. Gönderildiği dönemin, İsrâiloğullarının en ağır şartlarda ve büyük bir zillet içinde yaşadıkları dönem olması; hâkim erk tarafından asırlarca süren asimilasyon ve köleleştirme politikalarının neticesi olarak ahlaki ve ruhi dejenerasyona uğramış bir kavmi ihya ve inşa ile görevlendirilmiş olması, Hz. Mûsâ'nın görevini zorlaştıran en önemli etkenlerdendir. Onun gerek hâkim erki temsil eden Firavun ve hanedanı gerekse dejenere olmuş İsrâiloğulları ile yaşadığı

1 Mennâ' el-Kattân, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995), 300-305; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 171-173; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 3-9; Ömer Çelik, *Tefsir Usûlü ve Tarihi* (İstanbul: Kampanya Kitapları, 2015), 85-87; Mahmut Öztürk, "Tehlike Karşısında Peygamberlere Yardım Eden Şahısların Söz ve Tutumlarının Tahlili", *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 863; Abdurrahman Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (2008), 101.

2 Hz. Mûsâ, Kur'ân-ı Kerîm'de adı en çok zikredilen peygamberdir (136 defa). bk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire, Dâru'l-Hadîs, ts.), "Mûsâ", 680-682; Mahmut Ay, *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak Hz. Musa Kıssası Örneği* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 130.

olaylar ve karşılaştığı nice zorluklar, Kur'an'da o kadar ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir ki, ilgili âyetleri dikkatlice okuyup mütalaa eden her akl-ı selim sahibi insan, bunlardan nice dersler ve ibretler çıkarabilmektedir. Zira Hz. Mûsâ'nın tecrübe ettiği olaylar, gerek Kur'an'ın nüzul döneminde gerek sonraki asırlarda, gerekse asrımızda aynı mücadeleyi sürdüren, toplumun ıslah ve inşasını görev edinen önder ruhlu insanların yaşadıklarına benzemekte, Firavun'un ve İsrâiloğullarının tavrı ve davranışları da aynı şekilde tevhit mücadelesi karşısında yer alan erkeklerle tevhit mesajına muhatap olan toplumların tavrı ve davranışlarına benzemektedir.³

Hz. Mûsâ'nın tafsilatlı bir şekilde Kur'an'da zikredilen yaşam öyküsü içerisinde dikkat çeken unsurlardan birisi de, bizzat kendisinin ifade ettiği "dilindeki düğüm" ve "konuşma güçlüğü" veya farklı bir ifade ile "meramını ifade sorunu"dur. Hz. Mûsâ ile ilgili yapılan modern çalışmalarda bu hususun çok irdelenmediği ve özel olarak araştırılmadığı,⁴ hâlbuki ilgili âyetlerin tefsirinde klasik müfessirler tarafından kısmen de olsa üzerinde durulan bir husus olduğu, konu hakkında çok farklı yorumların yapıldığı, ancak sorunun adını koymada ve nedenlerini tespitite ittifak sağlanamadığı görülmektedir.⁵ Kur'an ve psikoloji alanında telif edilmiş modern çalışmalarda da Hz. Mûsâ'nın dil sorunu üzerine derinlemesine bir araştırma mevcut değildir.⁶ Bazı tefsirlerimizde ise ilgili âyetler hakkında zorlama teviller yapılmakta, bazen de hatalı bilgiler verilmektedir.⁷

3 Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 31/207-212; Mehmet Atalay, *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ Kıssaları Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 180-182.

4 Cemalettin Oruç, *Sa'lebî'nin el-Keşfü ve'l-Beyân Adlı Tefsirinde Hz. Mûsâ İle İlgili İsrâîlî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 35-37; Sedat Arslan, *Hz. Mûsâ İle İlgili Rivâyetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 13-14; Ömer Faruk Güngör, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ'nın Eğitimi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32; Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak Hz. Musa Kıssası Örneği*, 130-139, 173-284.

5 Tefsirlerde konunun nasıl işlendiğine ilerki sayfalarda özel olarak değineceğiz.

6 Kasapoğlu, *Kur'ân Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*, 31-88; Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", 101-151; Atalay, *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ Kıssaları Örneği*, 167-200; Muhammed Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 57-197.

7 Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1412 h.), 4/2333; Elmalılı Mu-

Peygamberlik vazifesi gibi, en önemli yönlerinden birisi tebliğ olan ve neredeyse tamamen anlatıma, dili iyi kullanmaya, etkili konuşabilmeye dayanan bir görevde böyle bir eksiklik veya kusur, ciddi anlamda düşündürücü ve dikkat çekici bir durumdur ve ayrıntılı bir şekilde araştırılmayı ve tahlili gerektirmektedir. Kaldı ki Hz. Mûsâ'yla ilgili bu durum, sadece Kur'an'da değil Tevrat'ta da zikredilmiş olması ve insan psikolojisini de yakından ilgilendirmesi hasebiyle Kur'an sınırlarını aşan bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenledir ki, çalışmamızda, Kur'an'ın ifadesiyle Hz. Mûsâ'nın "dilindeki düğüm" meselesi, hem tefsirlerimizde hem de Tevrat ve tefsiri mahiyetindeki eserlerde araştırılacak, konuya dair yorumların kritiği yapılacak ve meselenin mahiyetini en sahih şekilde ortaya koymak için gerek psikoloji gerekse dil ve konuşma yeteneğine dair modern bilimsel verilerden istifade edilecektir. İstifade edeceğimiz tefsirler gerek klasik gerekse modern sünni tefsirlerdir. Zira çalışmamızda ele alınan konu, mezhepler arasında farklı yaklaşımlara mevzu bahis olan bir konu değildir.

Hz. Mûsâ, sadece meramını belîğ bir şekilde ifade etmekte mi sıkıntı çekmiştir yoksa kekeme veya peltek midir? Bazı rivâyetlerde geçtiği gibi bebekken ağzına kor ateş koyduğu için bir travma mı geçirmiştir? Yahut yaşadığı baskı, korku, ikircikli ruh hali ve endişelerden dolayı ruhsal depresyon geçirip akıcı konuşma yeteneğini mi kaybetmiştir? Kendi ailesi ile saray sakinleri arasında yani iki farklı dil arasında mı kalmış, Mısır yerlilerinin dilini iyi öğrenememiş midir? Yahut uzun süre Medyen'de kaldığı için Mısır elitlerinin dilini mi unutmuştur? Dilinde bir sorun varsa bu, peygamberlik görevi verildikten sonra da sürmüş müdür? Çalışmamızda bu ve benzeri sorulara cevap aranacak, bunun için de öncelikle Kur'an'da meselenin nasıl ifade edildiği tespit edilecek; akabinde müfessirlerin ilgili âyetlere dair yorumları üzerinde durulacak, sonrasında ise Tevrat'ın konu hakkındaki ifadeleri tahlil edilecek, durumun bilimsel veriler açısından da değerlendirilmesi yapılarak bir neticeye ulaşılmaya çalışılacaktır.

---

hammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 5/3322-3324; Hayrettin Karaman vd. *Kur'an Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 3/541-543; Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'an* (Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016), 8/444-446, 10/243; Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/244.

1. Hz. Mûsâ'nın Dilindeki Soruna Dair Âyetler

Kur'an'da Hz. Mûsâ'nın dilindeki sorun hakkındaki ifadeler, dört ayrı sûrede geçmektedir. Bunların üçündeki sözler bizzat Hz. Mûsâ'ya ait iken Zuhruf Sûresi'ndeki "neredeyse meramını dahi anlatamıyor" ifadesi, Hz. Mûsâ'yı aşağılama ve gözden düşürme kastıyla Firavun'un sarf ettiği sözlerdir. Hem Mushaf sıralamasına göre meselenin ilk zikredildiği hem de müfessirler tarafından en çok üzerinde durulan âyetler Tâhâ Sûresi'ndeki âyetlerdir. Çalışmamızın başlığında vurguladığımız "ukde" kelimesinin geçtiği bu âyetler, bağlamıyla birlikte şöyledir:

1.1. Tâhâ Sûresi 20/24-37:

اٰذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى {24} قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي {25} وَيَسِّرْ لِي اَمْرِي {26} وَاخْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِي {27} يَفْقَهُوا قَوْلِي {28} وَاَجْعَلْ لِّيْ وَزِيْرًا مِّنْ اَهْلِيْ {29} هَارُوْنَ اَخِيْ {30} اَشْدُدْ بِهٖ اَزْرِيْ {31} وَاَشْرِكْهُ فِيْ اَمْرِيْ {32} كِيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا {33} وَنَذْكُرْكَ كَثِيْرًا {34} اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيْرًا {35} قَالَ قَدْ اُوْتِيْتَ سُوْاْلَكَ يَا مُوسٰى {36} وَلَقَدْ مَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اٰخَرٰى {37}

Tâhâ Sûresi'nde Hz. Mûsâ ile ilgili anlatım, 9. âyetten başlamakta, 99. âyette sona ermektedir. Sûrede anlatılan olayların başlangıç noktası Hz. Mûsâ'nın ailesiyle birlikte çölde bir gece vakti uzakta bir ateş görmesi ve ateşin yanına gittiğinde Allah'ın kendisine hitap ederek peygamberlik görevini bildirmesi, sonu ise Hz. Mûsâ'nın Sâmiri'yi lanetleyerek kovmasıdır. Ancak otuz yedinci âyetin ardından ona bahşedilen nimetleri hatırlatmak üzere doğumuna, suya bırakılmasına ve çocukluğuna da değinilmektedir. Yukarıda verdiğimiz âyetlerde ise peygamberlikle görevlendirilen Hz. Mûsâ'nın, ona bu ağır mesuliyeti yükleyen rabbinden ilk istekleri ve O'nun bu istekler karşısındaki cevabı yer almaktadır. Konumuzla ilgili olarak, Firavun'un karşısına çıkması emredilen Hz. Mûsâ'nın "Ey rabbim, göğsüme ferahlık ver, işimi bana kolaylaştır, dilimdeki düğümü çöz ki, sözümü iyi anlansınlar; bana ailemden birini, kardeşim Harun'u da yardımcı yap, onunla beni destekle, onu da işime ortak et ki, seni çokça tespih edelim; seni çokça analım" şeklindeki duası ve karşılık olarak da Allah'ın, "İstediğin sana verildi ey Mûsâ" cevabı dikkat çekmektedir.

1.2. Şuarâ Sûresi 26/10-15:

وَإِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰى اَنْ اِنْتِ الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ {10} قَوْمَ فِرْعَوْنَ اَلَا يَتَّقُوْنَ {11} قَالَ رَبِّ اِنِّيْ اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُوْنِ {12} وَيَضِيْقُوْا صَدْرِيْ وَلَا يَنْطَلِقُوْا لِسَانِيْ فَاَرْسِلْ اِلَيْ هَارُوْنَ {13} وَلَهُمْ عَلٰى ذَنْبٍ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُوْنِ {14} قَالَ كَلَّا فَاذْهَبْ اِلَيْنَا اِنَّا مَعَكُمْ مُّسْتَمِعُوْنَ {15}

Bu sûrede Hiz. Mûsâ ile ilgili anlatım, peygamberlik görevinin tevdi akabinde Hiz. Mûsâ'nın Firavun'a gönderilmesi emriyle 10. âyetten başlamakta, Firavun ve ordusunun boğularak helak edilmesini bildiren 66. âyetle nihâyete ermektedir. Vermiş olduğumuz âyetlerde ise konumuzla ilgili olarak Hiz. Mûsâ'nın *"Ey rabbim, beni yalanlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim rahat dönmüyor, Harun'u da görevlendir; bir de onlar nezdinde bir suçum var, beni öldürmelerinden korkuyorum"* ifadesi dikkat çekmektedir.

1.3. Kasas Sûresi 28/33-35:

قَالَ رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ {33} وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ {34} قَالَ سَتَشِدُّ عَضْدَكَ بِأَخِيكَ وَتَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَنْ يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا أَنْتُمْ وَمَنْ اتَّبَعَكُمَا الْعَالِيُونَ {35}

Kasas Sûresi'nde Hiz. Mûsâ'yla ilgili anlatım, sûrenin başında, Firavun'un İsrâiloğullarına reva gördüğü baskı ve zulüm dönemi ve bu dönemde Hiz. Mûsâ'nın doğumu ile başlamakta, 40. âyette Firavun ve askerlerinin denizde boğulması ile sona ermektedir. Metnini verdiğimiz âyetlerde ise konumuzla ilgili olarak Hiz. Mûsâ'nın, *"Ey rabbim, ben onlardan bir insanı öldürdüm, bu nedenle beni öldürmelerinden korkuyorum; kardeşim Harun ise benden daha fasih dilli biridir, onu da benimle birlikte, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum"* sözleri dikkat çekmektedir.

1.4. Zuhruf Sûresi 43/52-53:

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ يُبِينُ {52} فَلَوْلَا أَلْقَىٰ عَلَيْهِ آسُورَةٌ مِّنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلَائِكَةُ مُقَرَّرِينَ {53}

Zuhruf Sûresi'nde Hiz. Mûsâ'yla ilgili anlatım kısa ve öz olup 46. âyette onun Firavun karşısına çıkması ile başlamakta, 55. âyette Firavun ve destekçilerinin boğulması, 56. âyette ise helak edilenlerin, daha sonraki toplumlar için bir ibret vesilesi kılındığının vurgulanması ile sona ermektedir. Bu âyetlerde, önceki âyetlerden farklı olarak Firavun'un onun hakkındaki *"Yoksa ben, şu zavallı ve nerede ise meramını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha üstün değil miyim!"* sözleri calib-i dikattir.

Hiz. Mûsâ'yla ilgili âyetler tabi ki bu dört sûredekilerle sınırlı değildir. Kur'an'da onun yaşadığı endişeleri, korkuları, düşmanlarından veya

kendisine iman etmiş olan kavminden gördüğü eziyetleri anlatan birçok âyet mevcuttur. Yukarıda vermiş olduğumuz âyetlerin tefsirlerde nasıl yorumlandığına geçmeden önce mezkûr dört sûrede, meselenin anlaşılması için kilit rolde olan ifadelerin tespit ve tahlili önem arz etmektedir.

2. İlgili Âyetlerde Geçen Kilit İfadeler

Yukarıdaki âyetlerde, Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümle ilgili olarak kilit konumunda olan bazı ifadeler şunlardır:

2.1. “رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي” (Göğsüme ferahlık ver)⁸

Bu cümlede Arapça “şerh” masdarının emr-i hazır formu olan “iş-rah” kelimesi ile “sadr” kelimesi kullanılmıştır. Şerh, “bir şeyi açmak” demek olup yerine göre mecazen “ferahlatma, genişlik ve rahatlık verme” gibi anlamlar için de kullanılan bir kelimedir.⁹ Sadr ise “göğüs, sine, ön taraf” gibi anlamlara gelmekte olup mecazi kullanımda insanın duygularını, iç dünyasını, kalbî durumunu ifade eder.¹⁰

2.2. “وَإِخْلَلْ عَنقَدَةً مِّنْ نُّسَانٍ” (Dilindeki düğümü çöz)¹¹

Konuyla ilgili en kritik ifadelerin bulunduğu bu âyette “uhlül” ve “ukde” kelimeleri geçmektedir. “Uhlül” kelimesi emri-hazır olup kökü “halle” fiildir. Bu fiil, “bir düğümü, birbirine bağlı şeyleri çözmek, açmak, birbirinden ayırmak, bir şeyi bir yerden sökmek” anlamına gelmektedir.¹² “Ukde” kelimesi ise “bir şeyleri birbirine bağlamak, düğümlemek, birbirine geçirmek, tutturmak, kenetlemek, bir araya getirmek” anlamlarına gelen “akade” fiilinden türemiş bir isim olup “düğüm, bağ, problem, sorun, karmaşa, bilmece, yumru” gibi anlamlara gelmekte; dil hakkında kullanıldığı dildeki tutukluğu, zorlanarak konuşmayı, kişinin konuşmasında

8 Tâhâ 20/25.

9 Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), “şrh”, 1/319; Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfehânî, *Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), “şrh”, 258; Erdiç Ahatlı “Şakk-ı Sadr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/309.

10 İsfehânî, “sdr”, 276; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), “sdr”, 473.

11 Tâhâ 20/27.

12 İsfehânî, “hll”, 128; Mutçalı, “hll”, 188.

ağırlığın ve tutukluğun olmasını ifade etmektedir.¹³

2.3. "يَتَّقَهُوا قَوْلِي" (Sözümü iyi anlasınlar)¹⁴

Bu âyette de "yefkahû" kelimesi önem arz etmektedir. Bir önceki âyette dilindeki düğümün çözülmesini isteyen Hz. Mûsâ, bu ifade ile bu talebinin sebebini belirtmektedir. Buna göre dilindeki düğümün çözülmesini istemesinin nedeni, muhatap olacağı ve Allah adına tebliğde bulunacağı kimselerin onun sözlerini iyi anlamalarıdır. Zira "iyi anlasınlar" demek olan "yefkahû" kelimesi, "iyice anlamak, idrak etmek, kavramak, bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmak" anlamlarına gelen "fikh" kökünden türemiş bir kelimedir.¹⁵

2.4. "وَيَصِيبُ صَدْرِي" (Göğsüm daralıyor)¹⁶

Bu âyette "yedîku" kelimesiyle Hz. Mûsâ, göğsünün daraldığını ifade etmektedir. "Yedîku" kelimesi, "dar ve sıkışık olma, daralma, sıkılma, bıkmama, çaresiz kalma, bunalma, üzülmeye, darlanma, güç yetirememe" gibi anlamlara gelen "dâke" kökünden türemiş bir kelime olup hem hakiki hem mecazi anlamda kullanımı yaygındır.¹⁷

2.5. "وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي" (Dilim dönmüyor)¹⁸

Bu cümlede Hz. Mûsâ, bir önceki cümleyi tamamlayıcı olarak ve neticeyi ifade eder mahiyette "dilim dönmüyor" demektir. Dili hakkında kullandığı "ve lâ yentaliku" ifadesindeki "intilak" kavramı, "serbest ve özgür olma, rahatça hareket etme, ayrılma, fırlatılma, atılma, dışarı çıkma, rahat ve akıcı konuşma" gibi anlamlara gelmektedir.¹⁹

2.6. "وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا" (Kardeşim Harun benden daha fasih dillidir)²⁰

Bu âyette Hz. Mûsâ, kardeşi Harun'un kendisinden daha iyi bir ko-

13 Ferâhidî, "akd", 3/196-197; İsfehânî, "akd", 341; Mutçalı, "akd", 583-584.

14 Tâhâ 20/28.

15 Ferâhidî, "fkh", 3/334; İsfehânî, "fkh", 384; Mutçalı, "fkh", 670.

16 eş-Şuarâ 26/13.

17 Ferâhidî, "dyk", 3/32; İsfehânî, "dyk", 300; Mutçalı, "dyk", 512.

18 eş-Şuarâ 26/13.

19 Ferâhidî, "tlk", 3/57; İsfehânî, "tlk", 309; Mutçalı, "tlk", 527-528.

20 el-Kasas 28/34.

nuşma yeteneğine sahip olduğunu belirtmekte, bu durum “efsahu” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Efsahu” kelimesi ism-i tafdil olup “sözü açık, anlaşılır ve net olma, güzel konuşma, meramını en doğru ve anlaşılır şekilde ifade etme” anlamlarına gelen “fesahet” kökünden gelmektedir.²¹

2.7. “وَلَا يَكَادُ يُبِينُ” (Neredeyse meramını anlatamıyor)²²

Bu âyette ise Firavun’un Hz. Mûsâ’ya yönelik bir ithamı yer almaktadır. Onu, neredeyse meramını anlatamayacak biri olmakla suçlayan Firavun’un bu ithamında, “yübînu” kelimesi geçmektedir. Bu kelime, “beyan” kökünden türemiş olan “ebâne”nin müzari formudur. “Ebâne” fiili, tıpkı “beyyene” gibi, “bir şeyi açıklamak, açıkça anlatmak, meramını dile getirmek, ortaya koymak, açığa çıkarmak, beyan ve izah etmek” gibi anlamlara gelmektedir.²³

3. İlgili Âyetler Hakkında Tefsirlerdeki Yorumlar

Şimdi, işaret ettiğimiz âyetlerin tefsirlerde nasıl yorumlandığı, sorunun hangi kelimelerle izah edildiği, hangi rivâyetlerin kullanıldığı ve müfessirlerin konuya dair farklı bazı yorumları üzerinde durulacaktır.

3.1. Sorunun Tespiti İçin Tefsirlerde Kullanılan Kelimeler

Konumuzla ilgili âyetlerde geçen yukarıdaki kilit ifadeler büyük bir öneme sahip olup Hz. Mûsâ’nın yaşadığı soruna dair önemli bilgiler vermektedir. Ancak hem Tâhâ Sûresi’ndeki “ukde” kelimesini hem de diğer kilit ifadeleri açıklama sadedinde tefsirlerimizde birçok farklı kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Hz. Mûsâ’nın dilindeki problemi açıklama sadedinde zikredilen bu kelimeler şunlardır:

a. “حُبْسَةٌ”: Konuşamama, tutukluk.²⁴ b. “نَجَّةٌ”: Pelteklik, dildeki tutuk-

21 İsfehânî, “fsh”, 380; Mutçalı, “fsh”, 662.

22 ez-Zuhruf 43/52.

23 Ferâhidî, “byn”, 1/176; İsfehânî, “byn”, 68-69; Mutçalı, “byn”, 81.

24 Ebu Muhammed Abdulhakk b. Gâlib İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz* (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 1422 h.) 4/42; İbrâhim b. Amr b. Hasan el-Bikaî, *Nazmü’d-Dürer fi Tenâsübi’l-Âyâti ve’s-Süver* (Kahire: Dâru’l-Kütübîl-İslâmî, ts.) 17/448; Fahrudin Muhammed er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, 1420 h.), 24/596, 27/637; Şihâbuddin es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî el-Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîmi ve’s-Seb’i’l-Mesânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübîl-‘İlmiyye, 1415 h.), 13/89; İsmail Hakki b. Mustafa el-Bursevî, *Rûhu’l-Beyân* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 8/378; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsî-*

luk.²⁵ **c.** "عُجْمَة": Hatalı konuşma, yanlış telaffuz.²⁶ **d.** "نُبَّة": Pelteklik, telaffuz bozukluğu.²⁷ **e.** "نُكَّة": Konuşma bozukluğu, hatalı telaffuz, konuşma tutukluğu.²⁸ **f.** "نَقْل": Ağırılık, yavaş olma.²⁹ **g.** "عِي": Meramını anlatamama, bitkinlik, yorgunluk.³⁰ **h.** "مَسْكَةٌ مِنْ مُمْتَمَةٍ أَوْ فَاقَاةٍ": Kekelemekten kaynaklı bir engel, tutukluk.³¹ **i.** "حَصْر": Tutukluk, kendini ifade edememe.³²

---

ru't-Tahrîr ve't-Tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 16/211, 25/231.

- 25 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 3/26; Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 2/178; Ebû İshak İbrahim b. es-Seriyy ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemül-Kütüb, 1988), 3/355; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 2/393; Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz* (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002), 3/114; Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 9/173; Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-'Arabî, 1422 h.), 3/157; Nâsirüddin Ebû Sa'îd Abdillâh b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418 h.), 4/26.
- 26 Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid* (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 1/462; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (yy. Müessetü'r-Risâle, 2000), 18/299; Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419 h.), 2/2421; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414 h.), 3/429; Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-Misriyye, 1964), 11/192.
- 27 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/415; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 5/230; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420 h.), 4/164; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 25/95.
- 28 Ebu'l-Berekât Abdillâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/362; Şeyh Ulvân Nimetullâh b. Mahmûd, *el-Fevâtihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Çaybiyye* (Mısır: Dâru Rükâbi, 1999), 1/512.
- 29 Mukâtil, *Tefsîr*, 3/26; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, 5/230.
- 30 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 21/619; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 3/260; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, 5/230; 'İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), 3/158; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/173.
- 31 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381 h.), 2/18; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420 h.), 7/327.
- 32 Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (yy. Dâru Taybe, 1999), 7/231.

Tefsirlerde geçen bu kelimeler, müfessirlerin Hz. Mûsâ'nın dilindeki sorunun mahiyetine dair tercihlerini yansıtmaktadır. Bu kelimelerden bazıları ağır ve tutuk konuşma, meramını rahat ve akıcı bir şekilde anlatamamaya işaret ederken bazıları harfleri tam olarak telaffuz edememeye yani pelteklige, bazıları ise kekelemeye işaret etmektedir. Müfessirlerin kullanmış olduğu bu kelimelerin hepsi de insanın konuşma yeteneğini zayıflatan farklı rahatsızlıklarla ilgilidir. Bu durum da Hz. Mûsâ'nın dilindeki sorunun tam olarak ne olduğuna dair müfessirlerin görüş birliğinde olmadıklarını, ancak konuşmasını olumsuz etkileyen bir sorunun mevcut olduğunda hemfikir olduklarını göstermektedir.

Tefsirlerimizde Hz. Mûsâ'nın yaşadığı problemin mahiyetine dair çeşitli ifadeler kullanıldığı gibi sorunun kaynağına dair yorumlar da mevcuttur. Ancak bunlar arasında en çok zikredilen ve adeta tüm müfessirler tarafından ihtimal dâhilinde görülüp kabul edilen, Hz. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş veya kor parçası koyduğuna dair rivâyetlerdir. Genel hatlarıyla aynı duruma işaret etmekle birlikte tafsilatında farklılıklar bulunan ve günümüzde de farklı tepkilere konu olan bu rivâyetlerin üzerinde durmamız gerekmektedir.

3.2. Hz. Mûsâ'nın Bebekken Ağzına Ateş Koyduğuna Dair Rivâyetler

Kur'an'da ifade edildiği üzere Hz. Mûsâ, henüz bebekken annesi tarafından bir sanduka içine konup nehre bırakılmış, nehir kenarında bulunan bebek, Firavun'un hanımı Asiye tarafından evlat edinilmiş ve sarayda büyütölmeye başlanmıştır.³³ Hz. Mûsâ'nın dilindeki soruna dair hemen hemen tüm tefsirlerde aktarılan rivâyet de onun bebeklik döneminde Firavun'un sarayında yaşadığı bir olay olarak nakledilmektedir. Biz de bu rivâyetin ilk dönem tefsirlerinde nasıl yer aldığını tespit etmeye çalışarak izini sürmeye gayret edecek, buna da öncelikle bu rivâyetin İbn Abbas'tan gelip gelmediği tartışmasıyla başlayacağız.

Tercümânü'l-Kur'an namıyla şöhret bulan sahâbi Abdullah b. Abbas'a (öl. 68 h.) nispet edilen rivâyetlerin derlendiği *Tenvîru'l-Mikbâs* adlı eserde Hz. Mûsâ'nın dilinde bir tutukluk veya pelteklığın olduğu, kalbinin daraldığı ve dilinin dönmediği kabul edilmekle birlikte hiçbir şekilde ağzına ateş koyduğuna dair bir rivâyete yer verilmemiş, Tâhâ Sûresi'nde ge-

33 Tâhâ 20/39; el-Kasas 28/7-20.

çen "İstediğin sana verildi ey Mûsâ" sözü sonrası dilindeki sorunun ortadan kalktığı belirtilmiştir.³⁴ Müfessir İbn Kesîr de (öl. 774 h.) Tâhâ, Kasas ve Zuhruf sûrelerindeki ilgili âyetlerin tefsirinde, her ne kadar ağzına ateş koyma olayını kendi cümleleri olarak verip rivâyeti özetlemiş ve kabul ettiğini gösteren ifadeler kullanmış olsa da³⁵ Tâhâ Sûresi'ndeki âyetlerin tefsirinde İbn Abbas'tan yaptığı nakilde böyle bir rivâyet aktarmadığı görülmektedir. İbn Abbas'tan aktardığı sözler sadece şunlardır:

"Mûsâ Allah'a, birinin ölümüne sebep olduğu için duyduğu korkudan ve dilindeki düğümünden dolayı şikâyetinde bulundu. Zira dilinde çok söz söylemesine engel olan bir düğüm vardı. Bu nedenle Allah'tan, kardeşi Harun'un da kendisine yardımcı olmasını, kendi dilinin fasih bir şekilde ifade edemediği şeyleri onun söylemesini istedi. Allah da bu isteğini kabul etti, dilindeki düğümü de çözdü."³⁶

İbn Kesîr'in aktardığı bu rivâyeti, İbn Ebî Hâtim (öl. 327 h.) senediyle birlikte vermiştir.³⁷ Senede göre rivâyeti İbn Abbas'tan nakleden kişi Saîd b. Cübeyr'dir. Taberî (öl. 310 h.), İbn Ebî Hâtim (öl. 327 h.), Semerkandî (öl. 373 h.), İbn Ebî Zemenîn (öl. 399 h.), Mâverdî (öl. 450 h.), Vâhidî (öl. 468 h.), Sem'ânî (öl. 489 h.), Beğavî (öl. 510 h.) ve İbn 'Atiyye (öl. 542 h.) gibi müellifler, Hz. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koyması rivâyetine eserlerinde yer vermiş iseler de bu bilgiyi İbn Abbas'a veya herhangi bir sahabiye dayandırmamışlar, "ehl-i tefsir dedi ki, müfessirler dedi ki, şöyle ki, rivâyet olundu ki" gibi lafızlarla ve nadiren de tabiin âlimlerine isnat ederek aktarmışlardır. Bu durumun tespit edebildiğimiz kadarıyla hicri ilk asırlardaki istisnası Sa'lebî'dir (öl. 427 h.). Sa'lebî, özellikle kıssalar hakkında İsrâiliyat menşeli rivâyetlere ve sûrelerin faziletine dair Şia kaynaklı mesnetsiz haberlere yer vermesi yönüyle eleştirilen³⁸ *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an* adlı eserinde, Tâhâ Sûresi'ndeki ukde ile ilgili olarak "İbn Abbas dedi ki: Mûsâ'nın dilinde pelteklik vardı" dedikten sonra "zâlike" diye başlayıp rivâyeti aktarmıştır.³⁹ İbn Abbas'ın sözünün

34 Abdullah b. Abbas, *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 329, 387, 410, 522.

35 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/282, 6/236, 7/232.

36 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/282.

37 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 8/2752.

38 Mehmet Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36/28-29.

39 Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân* (Bey-

hemen akabinde zikretmiş olması, rivâyeti ona nispet etmiş olma izlenimi vermekte ise de bu kesin değildir. Rivâyeti, İbn Abbas'ın sözünün bitmiş olması akabinde anonim bir bilgi olarak aktarmış olma ihtimali daha yüksek olup diğer rivâyet tefsirlerindeki durum da bunu desteklemektedir.

Hız. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koyduğuna dair Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'a isnat edilen bir rivâyet Beğavî'nin tefsirinde geçmektedir. Bu rivâyette Hız. Mûsâ'nın yaşadığı imtihanlardan bahsedilmekte, bunlar arasında Firavun'un sakalını çektiği için ölümle karşı karşıya gelmesi ve inci yerine ateşi eline alması da zikredilmektedir.⁴⁰ Aynı rivâyeti İbnü'l-Cevzî ve Râzî tefsirlerinde zikretmiş, Zemahşerî de işaret etmekle yetinmiştir.⁴¹

İlk tam tefsir olarak kabul edilen Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150 h.) tefsirinde böyle bir rivâyete yer verilmeksizin sadece Hız. Mûsâ'nın dilinde bir tutukluğun yani ağırlığın olduğu belirtilmiş, peygamberlik görevinin verilmesi sırasında yaptığı duanın akabinde dilindeki düğümün çözüldüğü ve sorunun ortadan kalktığı görüşü tercih edilmiştir.⁴²

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hız. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koyduğuna dair ilk rivâyetler, tabiin âlimlerinden olan Saîd b. Cübeyr (öl. 94 h.), Mücâhid (öl. 103 h.), Süddî (öl. 127 h.) ve Vehb b. Münebbih'ten (öl. 114 h.) nakledilmektedir. Sahabeden ders almış ve ilmî yönleriyle şöhret bulmuş olan tabiin âlimleri, aynı zamanda İsrâiliyat kaynaklı malumatları nakletme yönüyle de öne çıkmışlar, hatta sonraki dönemlerdeki bazı âlimler tarafından bu nedenle tenkit edilmişlerdir.⁴³ Saîd b. Cübeyr'in bu husustaki ifadelerinin aktarıldığı ilk meşhur tefsir Taberî'ninkidir. Taberî, âyetteki "*Dilimdeki düğümü çöz*" cümlesini, "Yani dilimin rahatça konuş-

---

rut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002), 6/243.

40 Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, 3/262.

41 Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakai-ki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Marfiye, 2009), 654; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 3/159; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 22/50.

42 Mukâtil, *Tefsîr*, 3/26, 259, 797.

43 Muhammet Fatih Kesler, "Mücâhid b. Cebr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/442-443; Mehmet Efendioğlu, "Saîd b. Cübeyr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/552; İsmail Cerrahoğlu, "Süddî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/17-18; Mahmut Demir-M. Emin Özafşar, "Vehb b. Münebbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42/608-609.

masını sağla" şeklinde açıklamayı tercih etmiş, sonra da şöyle demiştir: "Zikredildiğine göre Hz. Mûsâ'nın dilinde, Firavun'un onu öldürmeye yeltendiği gün ağzına koyduğu ateşten kaynaklanan bir telaffuz bozukluğu vardı." Taberî bu ifadelerle tercihini belirttikten sonra bunu destekler mahiyette Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini aktarmıştır:

"Dilindeki düğüm, telaffuz bozukluğu idi. Firavun'un sakalını çeken Mûsâ'yı, onun gazabından kurtarmak için hanımı Âsiye tarafından yapılan sınamada Mûsâ ağzına ateş koru koyduğu için olmuştu. O zamanlar akli ermeyen küçük bir çocuktur. Firavun "İşte bu benim düşmanım!" deyince Âsiye de ona "Daha akli ermiyor" demişti."⁴⁴

Bu ifadeler Saîd b. Cübeyr'in, Hz. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koyma rivâyetini, Hz. Peygamber'e dayanmasa da makul bulup naklettiğinin delilidir. Saîd b. Cübeyr'in bu sözlerini farklı bir isnatla daha nakleden Taberî'nin kendi açıklamaları da, Saîd b. Cübeyr'in bu sözlerini kabul edip benimsediğini göstermektedir. Taberî, ondan yaptığı nakil akabinde Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc kanalıyla Mücâhid'den de hemen hemen aynı sözleri nakletmektedir.⁴⁵ Mücâhid'e nispet edilen tefsirde de onun şöyle dediği nakledilmektedir:

"Bu ukde, Hz. Mûsâ'nın, akli ermeyen küçük bir çocukken Firavun'un sakalını yolması nedeniyle Firavun'un ona vermek istediği cezadan onu kurtarmaya çalışan hanımının planı neticesinde ağzına koyduğu ateş korundan kaynaklanan bir telaffuz bozukluğudur."⁴⁶

Taberî daha sonra 'Amr ve Esbât kanalıyla Süddî'den, konu hakkında daha ayrıntılı bir rivâyet aktarmaktadır. Bu rivâyet de şöyledir:

"Bebek yani Mûsâ biraz büyüyüp hareketlenmeye başlayınca annesi Âsiye onu kendi çocuğu gibi tanıtmaya başladı. Bir gün onunla oynarken Firavun'un yanına götürüp "Alsana!" dedi. Firavun onu kucağına alınca Mûsâ onun sakalını çekip yoldu. Firavun da "Çabuk cellatları getirin bana!" diyerek gazaplandı. Âsiye, "Onu öldürme, belki bize faydası olur veya evlat ediniriz; o daha bir bebek, akli ermiyor, bebek olduğu için öyle yaptı. Biliyorsun ki, Mısır halkı içinde benden daha çok ziyetli olan yok. Şimdi onun önüne yakuttan

44 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/299; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/567.

45 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/299.

46 Mücâhid, *Tefsîr*, 1/462.

ziynetler ile ateş koru koyacağım; şâyet ateşi değil yakutları alırsa akli eriyor demektir, o zaman onu öldür. Ama ateşi alırsa demek ki daha bebektir” dedi. Sonra Âsiye yakutlarını çıkarıp Mûsâ'nın önüne koydu, bir tepsi içinde de ateş koydu. Tam o sırada Cebrail gelip Mûsâ'nın eline bir ateş koru attı, Mûsâ da onu ağzına koydu ve dili yandı. İşte bu nedenledir ki, Allah onun “Dilimdeki düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar” dediğini aktarmaktadır. Bu duası üzerine dilindeki düğüm zail olmuştur.⁴⁷

Vehb b. Münebbih'ten konu hakkında aktarılan rivâyet ise Taberî'de olmayıp başka tefsirlerde geçmektedir. Vâhidî'nin Vehb b. Münebbih'ten naklettiği ve Hz. Mûsâ'nın annesinin hamileliği süreciyle başlayan uzun bir rivâyette olay, Süddî'nin ifadelerine yakın şekilde aktarılmaktadır. Ancak bu rivâyette, Firavun'u kızdıran şeyin Hz. Mûsâ'nın onun sakalını çekmesi değil elindeki değnekle onun başına vurması olduğu, bebeği imtihan etmek için ateş koruyla birlikte önüne bırakılan şeyin de yakut değil altın olduğu söylenmektedir.⁴⁸

İlk tefsirlerden yirminci asra dek tefsir literatürü incelendiğinde, hem rivâyet hem dirâyet tefsirlerinin neredeyse tamamında Hz. Mûsâ'nın bebekken ağzına ateş koymuş olduğuna dair rivâyetlerin yer aldığı ve genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz sayılı birkaç tefsirde İbn Abbas'a nispet edilmesi dışında, genelde tabiin âlimlerinden geldiği anlaşılan bu rivâyetlerin genel muhtevası bir olmakla beraber detaylarında bazı farklılıklar da görülmektedir. Örneğin Firavun'un ona kızmasına ve öldürülmesini istemesine neden olan şeyin Hz. Mûsâ'nın onun sakalını çekmesi, yüzüne tokat atması, kafasına değnekle vurması veya tacını alıp yere atması şeklinde farklı varyantları mevcuttur. Aklının erip ermediğini denemek üzere ateşle birlikte önüne konan şeyin, yakut, altın, inci hatta hurma olduğunu belirten farklı rivâyetler de bulunmaktadır. Ayrıca bu tefsirlerde dilinin yandığı bilittifak kabul edilen Hz. Mûsâ'nın elinin de yanıp yanmadığı dahi tartışılmış, bunun hakkında bazı işari yorumlar dahi yapılmıştır.⁴⁹

47 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 18/300; Ebû Muhammed İsmail b. Abdirrahman es-Süddî, *Tefsîru's-Süddî el-Kebîr* (Mensûra: Dâru'l-Vefâ, 1993), 345.

48 Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vesit fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/391.

49 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/355; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 2/2421; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, 2/393-394; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, 3/113-114; Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî,

Tartışılan diğer bir mesele de Tâhâ Sûresi'nde Allah'ın, "*İstediğin sana verildi ey Mûsâ*" şeklindeki cevabı sonrası Hz. Mûsâ'nın dilindeki problemin tamamen zail olup olmadığıdır. Zira bu cevap sonrası görevini ifa etmek ve hakka davet etmek üzere Firavun'un karşısına çıkan Hz. Mûsâ hakkında Firavun, "*Neredeyse meramını anlatamıyor*" ifadesini kullanmıştır.

3.3. Hz. Mûsâ'nın Duasının Kabulüne Dair Görüşler

Konumuz hakkında özellikle Tâhâ Sûresi'ndeki âyetlere baktığımızda peygamberlikle görevlendirilip Firavun'a gönderilen Hz. Mûsâ'nın Allah'tan bazı şeyler talep ederek dua ettiği görülmektedir. Allah'tan, göğsüne genişlik vermesini, işini kolay kılmasını, dilindeki düğümü çözmesini ve kardeşi Harun'u kendisine yardımcı tayin etmesini istemiş, Allah da bu talepler karşısında "*İstediğin sana verildi ey Mûsâ*" buyurmuştur.⁵⁰ Bu ifadelerden Hz. Mûsâ'nın isteklerinin yerine geldiği, dolayısıyla dilindeki düğümün de çözüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen, Firavun'un karşısına çıkan Hz. Mûsâ'nın dilinde sorun devam ettiği için midir ki, Firavun onun hakkında "*Yoksa ben, şu zavallı ve nerede ise meramını dahi anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha üstün değil miyim!*"⁵¹ demiş ve onu, iyi konuşamamakla itham etmiştir?

Firavun'un sarf ettiği sözlerle Hz. Mûsâ'nın duasının kabul edilmesine dair ifadeler arasındaki bu çelişki, bazı müfessirlerin gözünden kaçmamış, konu hakkında önemli açıklamalar yapmışlardır. Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün tamamen ortadan kalkıp kalkmadığı konusunda ihtilaf bulunduğunu belirterek söze başlayan Zemahşerî, ince bir noktaya dikkat çekmiştir. Ona göre Hz. Mûsâ'nın, dilindeki düğümün çözülmesini istediği duada "ukde" kelimesinin nekra gelmiş olması ve "ukdete lisanî" şeklinde "lisan" kelimesine muzaf kılınmamasından anlaşılmaktadır ki Hz. Mûsâ, dilindeki düğümün, muhataplarının onu iyi anlayacağı kadar yani kâfi miktarda çözülmesini talep etmiş yoksa Allah'tan mükemmel bir

1405 h.), 5/52; Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997), 3/328; Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, 3/260; Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 654; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 3/157; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/596; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 4/26; Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, 2/362; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 3/429; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1997.), 16/204; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 2/398.

50 Tâhâ 20/25-36.

51 ez-Zuhruf 43/52.

fesahat istememiştir.⁵² Zemahşerî'nin bu ifadesinden onun, Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün kısmen giderilip kısmen kaldığı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. İbn 'Atiyye de her iki ihtimalin mümkün olduğunu, yani Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün ya tamamen zail olduğunu ya da büyük bir kısmın zail olup çok hafif bir miktarının kalmış olabileceğini belirtmiş, tamamının zail olduğu kabul edildiği takdirde Firavun'un ithamının Hz. Mûsâ'nın peygamber olmadan önceki haline telmihle küçük düşürme amacı taşıdığını ifade etmiştir.⁵³ Beydâvî ise açık bir tercihte bulunmasa da sorunun kısmen giderildiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴ Neseî ise çoğu müfessir Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün tamamen zail olduğu görüşünde olsa da âyetlerdeki ifadelerin, kısmen zail olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir.⁵⁵ Ebû Hayyân da konu hakkındaki karşıt görüşlere değinmiş, İbn 'Atiyye'ninkine benzer ifadeler kullanmıştır.⁵⁶ Râzî ise Hz. Mûsâ'daki sorunun tamamen ortadan kalktığını savunmaktadır. Firavun'un ithamının ise Hz. Mûsâ'nın saraydaki günlerine hatırlatma ve hakikati çarpıtma amacına yönelik olduğunu ya da Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün giderildiğinden bihaber olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ İbn Kesîr ve Kurtubî, Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün, muhatapların kendisini anlayacağı kadar çözüldüğü, yoksa tamamen ortadan kalkmadığı görüşünü tercih etmişlerdir.⁵⁸

Konuyu etraflıca ele alan müfessirler ise Ebu's-Suûd ve Âlûsî'dir. Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün tamamen zail olduğuna dair görüşün müfessirlerin ekseriyetine ait olduğunu, kısmen zail olduğu görüşünün ise Cübbâî'ye ait olduğunu belirtmiş, ukde kelimesinin nekra gelmiş olmasının delil olamayacağını ise lüğavî örneklerle ortaya koymuş, Firavun'un ithamının da farklı kasıtları ve sebepleri olduğunu savunmuşlardır. Âlûsî ayrıca, fesahatin mahiyetine dair geniş bilgiler vermiş, dilindeki düğüm giderilen Hz. Mûsâ'nın zirve derecede fesahat sahibi olmasının da gerekmediğini, tebliğ vazifesini ifa edecek ve muhataplarına vahyin mesajlarını

52 Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, 654.

53 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 4/42.

54 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 4/26.

55 Neseî, *Medâriku't-Tenzîl*, 2/362.

56 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 7/327.

57 Râzî 27/637.

58 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/282; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/192-193.

iletecek derecede lisan kabiliyetine sahip olmasının kâfi olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümün tamamen değil kısmen zail olduğu görüşünü tercih eden müfessirlerden bazılarının zikrettikleri dikkat çekici bazı kişisel yorumlar da mevcuttur. Tartışmaya açık olan bu yorumlardan bazıları şöyledir:

"Hz. Mûsâ, dilindeki düğümün tamamen çözülmesini talep etse, tamamen çözüldü ancak o kâfi miktarda yani muhataplarının onu anlayacağı kadar çözülmesini talep etti. Zira Allah'ın elçileri, sadece zaruri ihtiyaçları oranında Allah'tan talepte bulunurlar."⁶⁰

"Hz. Mûsâ'nın dua ederken kullandığı ifadedeki şu inceliğe bakın: O, "dilimdeki düğümün hepsini çöz" değil "dilimdeki düğümü, sözlerimi anlayacakları kadar çöz" diye dua etmiştir. Bu ifadeden onun, dilindeki tutukluğa dair Allah'ın yazdığı kadere rıza gösterdiği, buna itiraz etmediği anlaşılabilir. O dilindeki rahatsızlığın, sadece tebliğ görevini yerine getirebilecek miktarda giderilmesini istemiştir. Bu talebinin asıl nedeni tebliğ görevini hakkıyla yapamama endişesidir. Bu endişe olmasaydı, böyle bir talepte bulunmazdı."⁶¹

3.4. Tefsirlerdeki Yorumların Değerlendirilmesi

Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğümüne dair tefsirlerimizde yapılan yorumlar ve konu hakkında tabiiinden gelen rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi -adı tam olarak konamasa da- bir dil sorunu yaşadığı hususunda tam bir görüş birliğinin olduğu görülmektedir. Nübüvvet öncesi Hz. Mûsâ'nın yaşadığı bu sorunun, rivâyet edildiği gibi bebekken ağzına ateş koymuş olmasından kaynaklandığı görüşü müfessirlerce genel kabul görmüş bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Saîd b. Cübeyr başta olmak üzere, tabiin âlimlerinin bu rivâyeti İbn Abbas'tan aktarmış olma ihtimalleri zayıf da olsa imkân dâhilindedir. Ancak kuvvetle muhtemeldir ki bu rivâyet, aşağıda da değineceğimiz üzere bir dil sorunu yaşadığı Tevrat'ta açıkça zikredilen Hz. Mûsâ'nın hayatı hak-

59 Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-'Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 6/12-13; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 8/496-497.

60 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 5/282.

61 Muhammed Mütevellî eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (yy. Metâbiu Ahbâri'l-Yevm, 1997), 15/9259.

kında geniş malumat sahibi olan Yahudi din adamlarından alınmış yani İsrâiliyat kaynaklı bir bilgidir. Zira tabiin nesli, özellikle İsrâiloğullarının tarihinde de önemli bir yeri olan şahıs ve olaylar hakkında Yahudi âlimlerinden bilgi alıp nakletmeleri yönüyle öne çıkmaktadır. Özellikle Kur'an'da ve hadislerde hakkında tafsilat bulunmayan bu tür konularda onlara müracaat ederek adeta boşlukları doldurmaya çalışmışlar, bunda bir beis görmemişlerdir.⁶² İsrâiliyat kaynaklı her malumatın aynı olmadığı, bazılarının kabul bazılarının da reddedilebileceği, tefsir ilminde bilinen bir husustur.⁶³ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de birçok hadisinde İsrâiloğullarına dair geçmişteki ibretlik olaylardan örnekler mevcuttur. Kaldı ki, Yahudi âlimlerinden iken İslam'la müşerref olan sahabilerden Abdullah b. Selam ve tabiinden Ka'bu'l-Ahbâr gibi kimseler bu tür İsrâiliyat menşeli birikimi hem ashaba hem de öğrencileri konumunda olan tabiin ve tebe-i tabiin nesline aktarmışlardır.⁶⁴

Hz. Mûsâ'nın dilindeki sorunun menşei hakkında müfessirlerin ekseriyetinin yaptığı gibi, tabiinden nakledilen yukarıdaki rivâyetler itibara alınabileceği gibi başka nedenler de gündeme getirilebilir. İhtimaller dâhilinde görülebilecek nedenler, kanaatimizce günümüzde dil ve konuşma yeteneği alanında ortaya konan modern bilimsel veriler ışığında

62 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mûsâid b. Süleyman et-Tayyâr, "Tefsirde İsrailiyata Farklı Bir Yaklaşım" çev. Mesut Kaya, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (Bahar 2013), 199-202; Enes Büyük, "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 765-785; Enes Büyük, "Tefsirlerde Hz. İbrâhim'le (a.s.) İlgili İsrâiliyyât Rivâyetlerinin Kullanım Amacı, Kaynağı ve Bilgi Değeri", *Uluslararası Hz. İbrahim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Atilla Yargıcı-Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Yayınları, 2019), 2/533-550; Ertuğrul Döner, "İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül 2015), 1-39.

63 Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 223-226; İbrahim Hatiboğlu, "İsrailiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/196-198; Abdülhamit Birışık, "İsrailiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/199; Mesut Kaya, "Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'ten Nakilde Bulunmanın Meşruiyeti Bağlamında Bikai-Sehavi Polemiği", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (Yaz 2013), 104; Mehmet Fatih Dede, "İbâzî Tefsir Geleneğinde İsrailiyat Meselesi: İtfiyiş Örneği", *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 885-886.

64 Abdülhamit Birışık, "İsrailiyat", 23/200; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1/134-135; M. Yaşar Kandemir, "Ka'b el-Ahbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24/1-2; Nihat Uzun, "Sahabenin Tefsirde İsrailiyata Bakışı", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Bahar 2015), 9, 18-26.

Hz. Mûsâ'nın hayatında aranmalıdır. Zira Hz. Mûsâ, normal bir hayat yaşamamış, iki farklı inancın ve hayat felsefesinin mevcudiyetini sürdürdüğü, ehl-i tevhid olan kavmi ile ehl-i küfür olan Mısır hanedanı arasında ve üstüne üstlük en ufak yanlışında onu gözden çıkarıp hayatına son verebilecek olan düşmanının sarayında büyümüştür. Bebekliğinden itibaren böylesine gergin ve kaygı seviyesi yüksek bir ortamda yetişmenin insan üzerinde olumsuz etkilerinin olacağı da muhakkaktır.

Bahsettiğimiz hususlar birlikte değerlendirildiğinde Hz. Mûsâ'nın, en azından nübüvvet öncesinde ciddi bir dil sorunu yaşadığı rahatlıkla söylenebilir. İsrâiliyat kaynaklı da olsa mevzu bahis ettiğimiz rivâyetin kabul edilmesinde de hiçbir beis bulunmamaktadır. Klasik müfessirlerin neredeyse tamamı da bu rivâyete olumlu yaklaşmışlardır. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın dil problemi ve halet-i ruhiyesi hakkında nâzil olan ayetleri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sîreti bağlamında değerlendirdiğimizde, tamamı Mekki sûrelerde yer alan bu ayetlerdeki mesajlar daha iyi anlaşılabilir. Zira nasıl ki Hz. Mûsâ gönlünün daraldığından, dilinin dönmediğinden, tekzip edilmeye ve öldürülmeye dair korku ve endişelerinden yakılarak Allah'a yakarmış ise benzer sıkıntıları Hz. Peygamber de (s.a.s.) yaşamıştır. Birçok ayet⁶⁵ onun Mekke döneminde yaşadığı bu zorlu ve sıkıntılı ruh haline işaret etmektedir. Hz. Mûsâ'nın yardımcı olarak Hz. Hârûn'u istemesi de, Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in Müslüman olmasıyla neticelenen duasına benzemektedir. Bu nedenle Hz. Mûsâ'nın durumuna işaret eden ayetlerde özellikle Hz. Peygamber'e yönelik mesajların olduğu muhakkaktır.⁶⁶

Hal böyle iken son yıllarda yazılan bazı tefsirlerde ve kimi akademisyenlerin açıklamalarında⁶⁷ bu rivâyetin müstehzi bir şekilde dile getirilmesi, akla-mantığa aykırı görülmesi esefle karşılanacak bir durumdur. Örneğin merhum Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, Tâhâ Sûresi'ndeki âyetlerin tefsirinde, Talmud'da geçtiğini belirttiği bu rivâyetin "çok aptalca" olduğunu ama buna rağmen bazı müfessirler tarafından kabul edildiğini ifade etmiştir. Mevdûdî'nin bu konudaki nihai değerlendirmesi ise şöyledir:

65 el-Hicr 15/97; en-Nahl 16/127; en-Neml 27/70; Hûd 11/12; ed-Duhâ 93/1-11.

66 Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak Hz. Musa Kıssası Örneği*, 176-177.

67 Mehmet Okuyan: "Hz Mûsâ kekeme miydi?" <https://www.youtube.com/watch?v=1Fj-5fa8bvyU>; <https://www.youtube.com/watch?v=u6Syjd5MOVI>; <https://tulipandrose.net/hz-Mûsâ-kekeme-miydi/>

“Her şeyin ötesinde, Allah’ın Rasûlunun dilinde bir kekemelik, sürçme ve pepelik yaratmasının hiçbir nedeni yoktur. İşte bu nedenle peygamberler görünüş, kişilik ve yetenek olarak insanların en üstünleri olurlar. Çünkü onlar, kekemelik, pepelik gibi aksaklıklar nedeniyle insanların alayına hedef olmamak için hem görünüş hem de davranış bakımından etkili olmak zorundadırlar.”⁶⁸

Mevdûdî’nin bu görüşünün gâyet sübjektif olduğunu ve herhangi bir delile dayanmadığını, rivâyeti makul bulup nakleden birçok müfessiri de zan altında bıraktığını belirtmemiz gerekmektedir. Peygamberler, insanlar içinden seçilen elçiler olup onların yaşadıkları sıkıntıları yaşamaları, onlar gibi fakirlik, hastalık, zayıflık, buhran, ümitsizlik, bıkkınlık, hüznün, korku, kaygı, endişe vb. hayatın bin bir türlü haline duçar olmaları, nice imtihanlardan geçmeleri yönüyle de örneklerdir. Bunun en güzel örneklerinden biri de Hz. Mûsâ’dır. Onun yaşadığı bu dilsel sorun da bir beşer olduğunun en güzel delillerindedir. Dilinde sorun bulunan birisini peygamber olarak görevlendirme ve akabinde ona, bu ulvi görevde lazım gelebilecek olan tüm istidadı lütfetme irade ve kudreti de Allah’a aittir. Şâyet Mevdûdî’nin dediği gibi peygamberler insanların algıları dikkate alınarak seçilse idi, o zaman -tıpkı Firavun’un Hz. Mûsâ için dediği gibi- üzerine gökten altın bilezikler yağın veya yanında meleklerden ordusu olan⁶⁹ ya da müşriklerin talep ettiği gibi istediği anda yerden pınarlar fışkırtan, etrafı nehirlerle kaplı üzüm ve hurma bahçeleri meydana getiren, semayı parçalara ayırabilen, Allah’ı ve melekleri gösterebilen, altından yapılmış köşkleri olan zengin ve kudretli kişiler⁷⁰ peygamber olmalı idi. Ancak insanların bu tür algı ve beklentileri belirleyici olmamış, Allah dilediği ve münasip gördüğü kulları peygamber kılmıştır.⁷¹ Ayrıca Kur’an’da sadece Hz. Mûsâ’yla değil Hz. Muhammed (s.a.s.) dâhil birçok peygamberle alay edildiğine dair ifadeler mevcuttur.⁷²

Hz. Mûsâ’nın ağzına ateş koyması hakkında hem tefsirlerde hem de Yahudi kaynaklarında⁷³ geçen rivâyet hakkında “İsrâiliyata dair yukarı-

68 Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur’ân*, 3/244.

69 ez-Zuhruf 43/53.

70 el-İsrâ 17/90-95.

71 el-En’âm 6/87; el-Hacc 22/75; eş-Şûrâ 42/13.

72 “Senden önce de nice peygamberlerle alay edilmişti.” el-En’âm 6/10; er-Ra’d 13/32; el-Enbiyâ 21/41.

73 Ömer Faruk Harman (ed.), *Kur’ân’da Yahudiler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019),

daki bilginin gerçek olması, pek mümkün gözükmemektedir. Her şeyden önce ağızda bu kadar kalıcı bir hasara neden olan kor parçasının ele alındığı anda da eli yakması ve bunun sonucunda onu ele alan kişinin ağzına koymak yerine, can havliyle atmaya çalışması daha mantıklı gözükmektedir"⁷⁴ diyen Mehmet Katar'ın ifadeleri ise, olayı tek şekilde tasavvur ve tahayyül etmekten kaynaklanan bir mantık yanılması olarak görünmektedir. Zira bu düşünce, bebek Mûsâ'yı denemek için önüne konan ateşin, tutacak hiçbir yeri olmayan közlerden ibaret olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Hâlbuki bebeğin önüne konan ateşin, bir ucu yanmakta olan bir meşale veya odun parçası olması da gâyet muhtemeldir. Bu şekilde tahayyül edildiğinde bebeğin onu eline alıp ağzına koyması gâyet mümkündür. Nitekim rivâyetlerde geçen "cemra" kelimesi, üstünde alev yükselen yani yanmaya devam eden odun parçası, tutuşmuş odun, kor ateş veya köz gibi anlamların hepsi için kullanılan bir kelimedir.⁷⁵ Alevli bir şekilde yanmaya devam eden ağaç dalı vb. nesnelere çocukların ilgisini çektiği ve bu nedenle ateşle oynamayı çok sevdikleri de bilinen bir husustur. Yahudi veya Müslüman birçok âlimin bu rivâyeti aktarırken böyle basit bir mantıksızlığı fark etmediklerini düşünmek de tutarlı değildir. Bu da bize, bazı olaylar karşısında mantığın üstünde bir başka mantığın olabileceği gerçeğini ve meseleleri çok yönlü düşünmek ve tasavvur etmek gerektiğini hatırlatmaktadır.

Muhammed Mahmud Hicâzî, *Furkan Tefsiri* adlı eserinde, ağzına ateş koyma rivâyetini andıktan sonra Abdülvehhab en-Neccar'ın -bizim katılmadığımız- iki farklı ihtimalden bahsettiğini aktarmaktadır. Abdülvehhab en-Neccar'a göre, Hz. Mûsâ'daki sorun, bebekken dilini etkileyecek bir süre kadar süt emmemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Yahut Medyen şehrinde on yıl kaldığı için Mısırlıların lehçesini unutmuş olabileceğinden söylediklerini halka tercüme etmesi ve insanlarla anlaşmada kendisine yardımcı olması için kardeşi Harun'un kendisiyle beraber görevlendirilmesini istemiş olabilir.⁷⁶ Cemâleddin el-Kâsimî de Hz. Mûsâ'nın

---

170 (215. dipnot).

74 Ömer Faruk Harman (ed.), *Kur'ân'da Yahudiler*, 170.

75 Ferâhidî, "cmr", 1/257; Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), "cmr", 8/675; Heyet, *el-Mu'cemü'l-Vecîz* (Mısır: Mısır Arap Cumhuriyeti Yayınları, 1994), "cmr", 115; Mutçalı, "cmr", 127.

76 Muhammed Mahmûd Hicâzî, *Furkan Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: İlim Yayın-

İbranice ve Kıptice dilleri arasındaki farklılıktan dolayı dil sorunu yaşadığını belirtmiştir.⁷⁷ Bu görüşler de tamamen indi ve mesnetsiz görüşler olup Kur'an'da dört sûrede geçen ifadelerle, Hz. Mûsâ'nın Firavun'la gerçekleştirdiği diyaloglara ve normal hayatın gerçeklerine terstir.⁷⁸ Zira o dönemde Medyen şehrinde farklı bir dil kullanıldığına dair katî bir delile sahip olmadığımız gibi Hz. Mûsâ'nın, Medyen'deki kuyu başında kızlarla ve daha sonra kızların babasıyla konuşmalarını âyetlerde görmekteyiz. Aynı zamanda günümüzde dahi Mardin, Antakya, Siirt vb. birden çok dilin konuşulduğu yerlerde yetişen nice insanın çok rahat bir şekilde bu dilleri öğrendiğine ve pratik bir şekilde konuştuğuna şahit olmaktayız. Ayrıca sarayda eğitim alarak hatta keyfince şehre girip gezmesi dahi yasaklanarak özel olarak yetiştirilen Hz. Mûsâ'nın, Firavun'un dilini iyi öğrenememiş olmasını makul görmek mümkün değildir.

4. Tıbbi ve Psikolojik Veriler Açısından Meselenin Tahlili

İnsanlığın, bilim ve teknolojiye bir zamanlar hayal dahi edemediği seviyelere ulaştığı günümüzde, her hususta olduğu gibi insanın dil ve konuşma kabiliyeti ve bunları etkileyen faktörler hakkında da nice bilimsel çalışma yapılmıştır. Üniversitelerde bu alana özel programlar açılmış ve akademik araştırmalar yapılmıştır. Biz de bu çalışmalardan elde edilen verilerden istifade ederek Hz. Mûsâ'nın yaşamış olduğu sorunun mahiyetine ve nedenlerine dair bazı tahminler yürütmeye çalışacağız.

İlgili âyetler ve tefsirlerdeki açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde açıkça görülmektedir ki, Hz. Mûsâ'da, nübüvvet öncesinde bir konuşma problemi mevcuttur. Bu problemin, kekemelik, pelteklik veya dildeki bir tutukluk yani ağırlık olması muhtemeldir. Ancak âyetlerdeki ifadelerin, "dildeki düğüm" ve "dil rahat bir şekilde hareket edememesi" şeklinde müphem olması hasebiyle kesin bir teşhiste bulunmak da mümkün gözükmemektedir. Problemin nedeni, rivâyetlerde geçtiği gibi küçükken dilin yanmasından kaynaklanan fiziksel bir sorun olabileceği gibi bu olaydan veya başka bazı durumlardan kaynaklanan, korku ve endişe eksenli psikolojik faktörler de olabilir. Zira konuşma hareketi, hem fiziksel hem

---

ları, ts.), 4/24-26.

77 Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 8/394.

78 M. Nurullah Akbaş, *İçerik ve Bağlam Boyutuyla Kur'ânî Dualar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 235-236.

de zihinsel bir süreçtir. Diyafram, akciğerler, nefes borusu, gırtlak, ses telleri, damak, dil, küçük dil, dişler, burun ve dişlerin ortak işbirliği; ayrıca doğru sinir akışı ve beyin işlevi ile gerçekleşmektedir. Bunlardan bir ya da birkaçında yapı ve işleyiş bozukluğunun olması, konuşmanın akıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir.⁷⁹

Konuşmanın akıcılığında, ritminde, vurgularında veya zihinsel organizasyonunda sorunların olması, konuşma bozukluğu olarak kabul edilmektedir. Konuşmayı sağlayan etkenlerden birinin veya birkaçının sorunlu olmasından konuşma bozukluğu meydana gelir. Bu, tıbbi ve psikolojik pek çok etkenden kaynaklanabilir.⁸⁰ Küçükken geçirilen birtakım ateşli hastalıklar, heyecan ve korku, vücuttaki konuşmayı oluşturan kasların çalışma temposunu bozabilmekte, bu sebeple kişide, kekemelik, pelteklik ve benzeri bozukluklar görülebilmektedir.⁸¹ Konuşma bozukluklarına genel olarak artikülasyon bozuklukları denmektedir.⁸² Artikülasyon bozuklukları genel olarak kekemelik, mahalli ağızla konuşma, dil ve dudak tembelliği, hızlı konuşma ve afazi yani beyindeki konuşma merkezlerinde meydana gelen bir hasara bağlı olarak konuşma, konuşulanı anlama, adlandırma, tekrarlama, okuma veya yazma gibi becerilerin kısmen ya da tamamen kaybı şeklinde tasnif edilmektedir.⁸³

Konuşma organlarındaki bozukluklar da artikülasyon bozukluğuna neden olmaktadır. Dudak yarıklığı, diş yapısındaki bozukluklar, çenenin açık veya kapalılığı, alt çenenin geride olması, damağın düz veya gereğinden fazla çukur olması, dilin büyük veya küçük olması gibi kusurlar, bu organlardaki sinirlerde oluşan zedelenmeler, dilaltı bağlantısının gereğinden uzun olması, dilin belli temas noktalarına ulaşamaması konuşmanın

79 İlhan Erdem, "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11 (Ocak 2013), 416-417.

80 Erdem, "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları", 419-420.

81 Erdem, "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları", 421.

82 Erdem, "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları", 422-423; Gökçe Özer Antholz, *Akıcı Konuşma Bozukluğu Olan Bireylerde Kekemelik Şiddeti ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ankara: Hacettepe Ün. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

83 Erdem, "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları", 423, 439.

bozulmasına neden olabilmektedir. Halk arasında pelteklik olarak ifade edilen konuşmada seslerin değiştirilmesi ve doğru telaffuz edilememesi de bir artikülasyon bozukluğu olup daha çok “r, y, l, s ve z” harfleri arasında meydana gelmektedir.⁸⁴

Artikülasyon bozukluklarından olan kekemelik, takılmalar, uzatmalar, duraklamalar ve tekrarlar şeklinde cereyan etmektedir. Ani korku ve gerilimler, baskılar, kaygı ve endişeler, aile içi sıkıntılar, ani üzüntüler, konuşma organlarındaki bozukluklar veya beyindeki bazı problemler gibi birçok farklı sebeplerden kaynaklanabilmekte ve yoğunlukla 2-4 yaş aralığında ortaya çıkmaktadır. Kekeme çocuklar, çoğunlukla çevrelerinden uzaklaşır, içe kapanık olur ve konuşmaya karşı olumsuz bir tavır takınırlar. Ayrıca kekemeliğin sonucunda diğer insanlara göre jest ve mimiklerinde aşırı bir abartı göze çarpar. Sözle anlatmada yetersizlik hisseden kekeme, bu olumsuzluğu beden diline yansıtır.⁸⁵

Hız. Mûsâ'nın hayatında da korku ve endişelerin önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Onun kıssası, korku durumunun ve güven ihtiyacının en çok vurgulandığı kıssaların başında gelmektedir. Bunun en önemli kanıtlarından birisi Hız. Mûsâ kıssasında korkuya ve güvene ve bunlarla ilişkili diğer duygulara ilişkin kavramlara oldukça fazla yer verilmiş olmasıdır. Kıssada korku olgusunu ifade etmek için en çok kullanılan kelime “havf”tır. Bunun dışında “haşyet, rahb, hazr, terakkub, vecs” kelimeleriyle de korku fenomeni dile getirilmiştir. Ayrıca kıssada, korku duygusuyla birlikte ortaya çıkan diğer bazı duyguları anlatmak için “hüzn” ve “ğamm” kelimelerine de yer verilmiştir. Korkunun karşıtı olan güven duygusunu anlatmak için de “emn, avz, ikbal ve tevekkül” kelimelerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁸⁶ Yukarıda vermiş olduğumuz modern bilimsel verilerde de görüldüğü gibi korku ve endişeler, yaşanan travmalar konuşma yetisini olumsuz etkileyen önemli faktörlerdendir. Hatta anlık bazı korkular dahi geçici olarak insanın konuşma fonksiyonunu menfi et-

---

84 Erdem, “Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları”, 423-426.

85 Erdem, “Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları”, 431-436; Antholz, *Akıcı Konuşma Bozukluğu Olan Bireylerde Kekemelik Şiddeti ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 7-10; Fulya Cenkseven, “Kekemelik Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/6 (2000), 37-38.

86 Kasapoğlu, “Hız. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni”, 101-102.

kileyebilmekte, nefes tıkanıklığı, istemsiz yutkunma, ağız kuruluğu, kalp çarpıntısı, sık soluma, terleme ve kekelemeye neden olabilmektedir.⁸⁷ Çocuklukta yaşanan endişe, gerilim ve korkuların, kekemelikte etkili olduğu görülmektedir.⁸⁸ Korku reaksiyonu, hem iç fizyolojik faaliyetlerde hem de yüzde, seste, konuşmada, el-kol hareketleri gibi bedensel bazı işlevlerde olumsuz bazı etkiler meydana getirebilmektedir.⁸⁹

Eldeki veriler ışığında Hz. Mûsâ'nın küçükken korku ve endişe duygularını tetikleyen bir travma (veya travmalar) yaşadığını ve bunun da konuşmasında yerleşik bir probleme neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu travmanın sebebinin rivâyetlerde geçen veya benzeri bir olay olması gâyet tabidir. Ama bu olayın kesinkes gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti de mümkün değildir.⁹⁰ Böyle bir olay olmasa bile Hz. Mûsâ'nın sürekli bir korku, kaygı ve endişe ortamında yetiştığı, onun hayat hikâyesini anlatan âyetlerin satır aralarından okunabilmektedir. Zira hakkında korku kelimesinin en çok kullanıldığı peygamber olmasının yanında, Kasas Sûresi'nde⁹¹ saraydan gizlice çıkarak ve halka fark ettirmeden şehre girmesinden bahsedilmiş olması,⁹² yanlışlıkla birinin ölümüne neden olduğu halde büyük bir endişe ve korku yaşaması ve kendisinin kolayca gözden çıkarılıp cezalandırılacağını bildiği için olsa gerek ki "zalim kavimden beni kurtar" diyerek şehri hatta ülkeyi, korku ve endişe içinde terk etmesi gibi durumlar, onun sürekli bir baskı ve takip altında olduğunu, keyfince hareket etme özgürlüğünün ve hata yapma lüksünün bulunmadığını, ülkenin de adaletle ve hakkaniyetle değil baskı ve zulümle yönetildiğini akla getirmektedir. Bu da bizi, onun durumunun kralın ailesine veya saray erkânına mensup başka kimselerin durumu gibi olmadığı sonucuna götürmektedir.

Hz. Mûsâ'nın yanlışlıkla birinin ölümüne neden olması vakasında da dikkat çeken bir unsur bulunmaktadır. Öncelikle mazlum durumda gördüğüne yardım etme niyetiyle başlayan müdahalesi, birinin göğsüne

87 Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", 107, 129.

88 Aslıhan Okan İbiloğlu, "Kekemelik", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 3/4 (2011), 718.

89 Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, 59.

90 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/278.

91 el-Kasas 28/15-21.

92 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, 8/292; Bikaî, *Nazmü'd-Dürer*, 14/255; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 6/390.

yumruk atmasıyla neticelenmiştir.⁹³ Hz. Mûsâ, haksızlık, hakaret vb. kendisini öfkelen diren bir durumla karşı karşıya kalmış, olaya sözle ve etkili konuşmayla müdahale edemeyince içindeki öfkesini yumruğuna yansıtmış, istemeden de olsa normalden daha sert bir tepki vermiş olabilir.⁹⁴ Zira bu tavır, yukarıda da belirttiğimiz gibi konuşma güçlüğü çekenlerde ve özellikle kekemelerde çok sık rastlanan tipik bir davranıştır. Sözle anlatmada yetersizlik hisseden kişi, bu olumsuzluğu beden diline yansıtır.⁹⁵

Hz. Mûsâ'nın mizacına ve halet-i ruhiyesine işaret eden bazı müfessirlerimiz de olmuştur. Öfke ve korkunun, yalanlanma ve suçlanma endişesinin, konuşma kabiliyetini olumsuz etkilediği, Hz. Mûsâ'nın çabuk parlayan ve ansızın reaksiyon gösteren hassas bir tabiata sahip olduğu, tüm bu hususlar birlikte ele alındığında onun dilindeki tutukluğun daha iyi anlaşılabilceği dile getirilmiştir.⁹⁶

5. Konu Hakkında Tevrat'taki İfadeler

Hz. Mûsâ'nın, peygamberlik vazifesi verilene dek dilinde ciddi bir sorun olduğunu gösteren bir başka naklî delil de bu durumun Tevrat'a zikredilmiş olmasıdır. Tevrat'ta Hz. Mûsâ'nın nübüvvetle görevlendirilmesi sırasında "Rab" ile aralarında geçen diyalog zikredilirken kullanılan ifadeler Kur'an'daki ifadelere çok benzemektedir. Tevrat'ın Çıkış kitabının dördüncü bölümünde geçen ifadeler şöyledir:

"Mûsâ, "Ya bana inanmazlarsa?" dedi, "Sözümü dinlemez, 'Rab sana görünmedi' derlerse, ne olacak?" Rab, "Elinde ne var?" diye sordu. Mûsâ, "Değnek" diye yanıtladı. Rab, "Onu yere at" dedi. Mûsâ değneğini yere atınca, değnek yılan oldu. Mûsâ yilandan kaçtı. Rab, "Elini uzat, kuyruğundan tut" dedi. Mûsâ elini uzatıp kuyruğunu tutunca yılan yine değnek oldu. Rab, "Bunu yap ki, ataları İbrâhim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı Rabbin sana göründüğüne inansınlar" dedi. Sonra, "Elini koynuna koy" dedi. Mûsâ elini koynuna koydu. Çıkardığı zaman eli bir deri hastalığına yakalanmış, kar gibi bem-

93 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 2/99; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/137; Beğavi, *Me'âli-mu't-Tenzil*, 3/527.

94 İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 4/280; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydâni, *Me'âricu't-Tefekkür ve Dekaiku't-Tedebbür*, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 9/367.

95 İbiloğlu, "Kekemelik", 720.

96 Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/278; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/493-494; Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, 4/2333, 5/2589; Habenneke, *Me'âricu't-Tefekkür*, 8/76-80, 8/584.

beyaz olmuştu. Rab, "Elini yine koynuna koy" dedi. Mûsâ elini yine koynuna koydu. Çıkardığı zaman eli eski haline dönmüştü. Rab, "Eğer sana inanmaz, ilk belirtiyi önemsemezlerse, ikinci belirtiyeye inanabilirler" dedi. "Bu iki belirtiyeye de inanmaz, sözünü dinlemezlerse, Nil'den biraz su alıp kuru toprağa dök. İrmaktan aldığın su toprakta kana dönecek." Mûsâ Rab'be, "Aman, ya Rab!" dedi, "Ben kulun, ne geçmişte, ne de benimle konuşmaya başladığından bu yana iyi bir konuşmacı oldum. Çünkü dili ağır, tutuk biriyim." Rab, "Kim ağız verdi insana?" dedi, "İnsanı sağır, dilsiz, görür ya da görmez yapan kim? Ben değil miyim? Şimdi git! Ben konuşmana yardımcı olacağım. Ne söylemen gerektiğini sana öğreteceğim." Mûsâ, "Aman, ya Rab!" dedi, "Ne olur, benim yerime başkasını gönder." Rab Mûsâ'ya öfkelenmiş ve "Ağabeyin Levili Harun var ya!" dedi; "Bilirim, o iyi konuşur. Hem şu anda seni karşılamaya geliyor. Seni görünce sevinecek. Onunla konuş, ne söylemesi gerektiğini anlat. İkinizin konuşmasına da yardımcı olacak, ne yapacağını size öğreteceğim. O sana sözcülük edecek, senin yerine halkla konuşacak. Sen de onun için Tanrı gibi olacaksın. Bu değneği eline al, çünkü belirtileri onunla gerçekleştireceksin."⁹⁷

Bu âyetlerde Hz. Mûsâ'nın "Aman, ya Rab! Ben kulun, ne geçmişte, ne de benimle konuşmaya başladığından bu yana iyi bir konuşmacı oldum. Çünkü dili ağır, tutuk biriyim" şeklindeki sözleri Kur'an'da geçen sözleriyle birebir uyuşmaktadır. O, hem Tevrat'a hem Kur'an'a göre bu sözleri, nübüvvetle görevlendirildiği sırada söylemiştir. Bu ifadeler, farklı bir Tevrat tercümesinde ise Türkçeye şöyle çevrilmiştir:

"Moşe Tanrı'ya "Yalvarıyorum Aşem" dedi; "Konuşma becerisine sahip biri değilim ben, ne dün, ne önceki gün (öyleydim), ne de kulunla (ilk) konuştuğun zamandan beri (durum değişti). Hem konuşma, hem de uygun dil kullanımı konusunda güçlük çeken biriyim ben."⁹⁸

Tevrat'taki bu ifadeler hakkında, şarihler tarafından bazı açıklamalar yapılmıştır. Hz. Mûsâ'nın küçüklüğünden beri konuşma yeteneğinin olmadığı, bu yüzden Tanrı'nın ona yüklediği görevde başarılı olamayacağını düşündüğü, Tanrı'nın ise dilinde sorun olan birini Firavun'a gönderecek kudretine işaret etmek istediği, âyetteki ifadelerin birebir çevirisin-

97 Kitab-ı Mukaddes (Erişim 06.10.2020) Tevrat, Çıkış, 4/1-17.

98 Tora: Türkçe Çeviri ve Anlamlarıyla Tora ve Aftara, çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004), 2/30.

de “ağır ağızlı ve ağır dilli biriyim” ifadesinin geçtiği belirtilmiştir. Hatta “Midraş’a göre Moşe, normal konuşmasında güçlük çekerdi. Fakat Tanrı’nın sözünü Beni-israil’e iletlediği zamanlarda konuşması akıcı olurdu. Bu da halk için, Moşe’nin sözlerinin doğrudan Tanrı’dan kaynaklandığına dair kanıtlardan biriydi” denmiştir. Bazı şarihlerin buradaki ifadeleri Hz. Mûsâ’nın peltekliliğine yani harfleri tam olarak telaffuz edememesine, bazılarının ise kekeme oluşuna yorduduğu, bazılarının ise yıllarca Mısır dışında kaldığı için orada konuşulan dili kısmen unuttuğu şeklinde anladığı ifade edilmiştir.⁹⁹

Nuh Arslantaş’ın Türkçeye kazandırdığı *Tefsîru’t-Tevrât bi’l-Arabîyye Tevrat (Tora) Tefsiri* adlı eserde, mezkûr Tevrat âyetlerine dair dipnota vermiş olduğu bazı izahlar da konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Buna göre Hz. Mûsâ bu sözleriyle, hiçbir zaman hitabet kabiliyetine sahip olmadığını ifade etmiştir. Arslantaş’a göre, eserin müellifi Sa’adya Gaon, âyetlerdeki “kelimeler adamı” anlamına gelen “iş devarim” ifadesini, “hitabeti güçlü biri (zû nutk)” şeklinde Arapçaya çevirmiştir. Ancak “iş devarim” ifadesi aynı zamanda “(bu) işlerin adamı” şeklinde de tercüme edilebilir. İbn Ezra, “iş devarim”in, konuşurken ahenkli, açık ve anlaşılır şekilde düzgün, harfleri tam çıkararak ve gerekli vurguları yaparak dinleyenleri yormaksızın akıcı bir şekilde hitap eden kimse olduğunu belirtir. Âyetlerde geçen “hem ağız hem de lisanı ağır biriyim” ifadesi hakkında ise Arslantaş şu bilgileri vermektedir:

“Yani “Ne doğru düzgün konuşabilir ne de (konuşurken) uygun sözcük seçebilirim.” RaŞY, Tevrat’taki “kevad pe u hevad laşon enohi” olarak geçen bu ifadeyi tefsirinde Mûsâ’nın konuşurken güçlük çektiğini ve kekelediğini belirtir. Bakara, 2/. RaŞY, II, 34. Mûsâ, kendisinin bir kralın önünde etkili bir şekilde konuşma becerisi olmadığını söylemiştir. O, ne bellig bir şekilde konuşabilmektedir ne de konuşma usulü bilmektedir. Bk. Sforno, s. 298-299. Midraşik anlatımlarda onun kekeme oluşu ya da konuşurken zorlanmasına dair ilginç bazı anlatımlar yer almaktadır. Rivâyete göre Mûsâ 2 yaşındayken Firavun’un astrologları onun İsrâiloğullarının kurtarıcısı olduğundan şüphe etmişler ve denemek istemişlerdir. Bunun için de bir tarafa Firavun’un kraliyet tacını diğer tarafa ise ona benzer şekilde bir ateş koru koymuşlardır. Mûsâ taca yöneldiği bir sırada durumun ortaya çıkmasından endişe eden melek gelerek onu kora yönlendirmiş ve Mûsâ’nın bunu almasını sağlamıştır. Mûsâ da koru ağzına götürdüğü için

99 *Tora: Türkçe Çeviri ve Anlamlarıyla Tora ve Aftara*, 2/30-31.

dili yanmıştır. İddiaya göre Mûsâ'nın konuşurken zorlanması sebebi, çocukluğunda yaşadığı işte bu olaydır. Bk. RoŞ, Tur, II, 461. Ancak gerek Firavun'un karşısında gerekse İsrâiloğulları'nın huzurunda vahyi iletmediği sırada Mûsâ'ya hitabet kabiliyetinin verildiği; bunun da onun peygamberliğinin bir işareti olduğu belirtilir. Bk. RaMBaN, II, 47; RoŞ, Tur, II, 460-461."¹⁰⁰

Hız. Mûsâ'nın konuşma sorunu hakkındaki bir başka ifade de Çıkış kitabının 6. bölümünde geçmektedir. Bu ifadeler de şöyledir:

"Tanrı Moşe'ye konuşarak şöyle dedi: "Gel, Mısır kralı Paro'ya (Firavun) konuş, Beni-israil'i ülkesinden salıversin." Moşe Tanrı'nın önünde konuştu ve dedi: "Beni, Beni-israil bile dinlemedişken, Paro nasıl dinler? Üstelik konuşma zorluğum var."¹⁰¹

Bu âyetin açıklamasında ise şu ifadeler yer verilmiştir:

"Konuşma zorluğum var. İbranice "aral sefatayim", tam çeviriyle "sünnetsiz dudaklıyım". Bu, konuşma konusunda bir engeli ifade etmektedir. Rabi Arye Kaplan'ın çevirisine göre ise bunun anlamı "(Konuşma konusunda) kendime hiç güvenim yok" şeklindedir."¹⁰²

Tevrat'taki bu ifadelerde görüldüğü gibi, Hız. Mûsâ, konuşma becerisine sahip biri olmadığını, hem konuşma hem de uygun dil kullanma hususunda güçlük çeken biri olduğunu söyleyerek görevi üstlenmek istememiştir. Tanrı'nın, dili yaratanın da, insana görme, işitme ve konuşma yeteneğini verenin de kendisi olduğunu söylemesine rağmen, Hız. Mûsâ O'ndan, mümkünse kendisinin yerine bir başkasını göndermesini talep etmiştir. Bunun üzerine Tanrı, iyi konuşmayı beceren ağabeyi Harun'un da ona yardımcı ve sözcü olacağını söyleyerek Hız. Mûsâ'yı bu göreve ikna etmiştir.¹⁰³

Konu hakkında Yahudilerin temel dinî kaynaklarından biri olan Talmud'un 39. mektubunda geçen şu ifadeler de düşündürücüdür:

"Peygamber Amos'un çağdaşları onu aşağılayıp "Yaradan, kutsallığını akıtmak için bu kekemeden başkasını bulamadı!" dediler. An-

100 Sa'adya Gaon, *Tefsîru't-Tevrât bi'l-'Arabîyye Tevrat (Tora) Tefsiri*, çev. Nuh Arslantaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1/717-718.

101 Kitab-ı Mukaddes (Erişim 06.10.2020), Tevrat, Çıkış, 6/10-12.

102 *Tora: Türkçe Çeviri ve Anlamlarıyla Tora ve Aftara*, 2/51.

103 Ömer Faruk Harman (ed.), *Kur'ân'da Yahudiler*, 169.

cak yazılıdır ki, “Doğruyu söyleyen dudak ebediyken, yalan konuşan dil sadece anlıktır.” Çünkü en sonunda doğru insanlar kazanır. Amos Peygamber, sonsuza kadar var olacak, oysa düşmanlarına ne olduğunu kim biliyor?”

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm’de önemli bir yeri olan peygamber kıssaları içinde Hz. Mûsâ’ya ve gönderildiği kavme dair anlatılar, kemiyet açısından ilk sırada geldiği gibi keyfiyet açısından da çok önemli mesajlar içermektedir. Birçok detayın verildiği âyetlerde, başta Kur’an’ın ilk muhatapları olmak üzere tüm insanlara yönelik dersler ve ibretler bulunmaktadır. Zira Hz. Mûsâ döneminden bugüne dünyada değişen çok şey olsa da insan gerçeği değişmemiş, hak-batıl mücadelesi hiçbir zaman son bulmamıştır. İlk insandan bugüne dek süre gelen bu ezeli mücadelede Allah’ın elçileri, insanlığa örnek olarak sunulmaktadır. Onlar Allah’tan vahiy almaları ve ulvi ahlakları, azimleri ve gayretleri ile öne çıksalar da nihâyetinde nice zaafı bulunan ölümlü birer beşerdirler. Bu nedenle diğer insanların yaşadıkları tüm beşerî haller onlar için de geçerlidir. Onlardan da sevinen ve üzülenler, acı ve ıstırap çekenler; varlığı, saltanatı ve bolluğu, darlığı, güçsüzlüğü ve yokluğu görenler olmuş, onlar da ağır sınavlardan geçmiş, bela ve musibetlerle bilenmişlerdir.

Kur’an’da kendisi hakkında “*Seni sıkı bir denemeden geçirdik, nice imtihanlarla sınadık*” denen ve hayatı boyunca nice zorluklar görüp bin bir cefa çekerek tevhid mücadelesini sürdüren bir peygamber olan Hz. Mûsâ ve yaşadıkları da anlatılmaktadır. O, Firavun’un korku imparatorluğu ve zulüm düzenine karşı yürüttüğü mücadele yanında halet-i ruhiyesi itibarıyla korkutulmuş, ezilmiş, sindirilmiş ve yozlaştırılmış olan kavminin tavır ve tutumları karşısında da nice zorluklar yaşamıştır. Hz. Mûsâ’nın bir başka cefası da -bizzat kendisinin bizar ve mustarip olduğunu ifade ettiği- dil düğümlemesi, konuşma zorluğu ve göğüs daralmasıdır. Bu durum âyetlerde açık bir şekilde zikredilmektedir. Nübüvvet gibi fasih ve etkili konuşmaya, inandığı değerleri muhataplarına en güzel şekilde iletmeye, belîğ ve tesirli sözlerle muhatapların kalplerini kazanmaya dayalı bir görevle böyle bir durum ciddi bir tezat teşkil etmektedir. Bu nedenle görevini hakkıyla yapamayacağı endişesini hisseden Hz. Mûsâ Allah’tan, dilindeki düğümün çözülmesini ve kendisinden daha fasih konuşan kardeşi Harun’un yardımcı olarak görevlendirilmesini de içeren

taleplerde bulunmuştur.

Hz. Mûsâ'nın dilinde bir problemin olduğu, kanaatimizce kati bir bilgidir. Ancak bu problem, izini sürmeye çalıştığımız rivâyetlerde olduğu gibi bebekken ağzına ateş koymasından kaynaklanmış olabileceği gibi yaşadığı başka bazı korku ve hüznlerden, dilini etkileyen bir travmadan da kaynaklanmış olabilir. Mezkûr rivâyet İsrâiliyat kaynaklı bir rivâyet olsa da, kabulüne engel bir durum bulunmamakta, Kur'an'da zikredilen Hz. Mûsâ'nın dilindeki düğüm vakiasıyla uyum arz etmektedir. Müfessirlerin neredeyse tamamının bu rivâyete olumlu yaklaşımları da bu uyuşmadan kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın vermiş olduğu malumatla uyuşan ve genel prensiplere ters düşmeyen İsrâiliyat haberlerinin kabul edilebileceği hususu ise müfessir ve muhaddislerce genel kabul görmüş bir ilkedir.

Omuzlarına çok zorlu bir vazife yüklenen Hz. Mûsâ'nın bu durumunun Kur'an'da zikredilmiş olmasının altında Kur'an merkezli bazı mesajların olduğu da söylenebilir. Birçok âyette, zulüm gören, dışlanan, hakları gasp edilen ve ezilen dezavantajlı insanların hakkının savunulmasını en önemli ilkelerden biri olarak dikte eden ve bunu bir hayat felsefesi olarak müminlerin zihnine işlemeye çalışan Kur'an, Hz. Mûsâ'ya dair bu bilgileri verirken de birçok toplumda mevcut olan bir cahiliye ahlakına işaret etmektedir. Vahyin ahlakından nasiplenmemiş olan toplumlarda fakir, yoksul, güçsüz veya kimsesizler çoğu zaman hor görüldüğü gibi konuşma becerisine sahip olmayan, kekeleyen, meramını düzgün bir şekilde ifade edemeyen kimseler de aynı tavra muhatap olurlar. Zira ahlaki açıdan geri kalmış ilkel toplumlar, üstün fiziksel niteliklere sahip olmayan ve bazı kusurları olan bireyleri çoğu zaman dışlarlar. Bu tavır ilkeliliğin bir alametidir. Hâlbuki Kur'an, her zaman için üstünlüğün iman ve ahlakta yani Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle kuşanmakta, insanı insan yapan ulvi değerleri en üst seviyeye taşımakta olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre Allah, insanların hor gördükleri ve kıymet vermedikleri nice takva sahibi kimseye sahip çıkmakta, Abdullah b. Ümmi Mektûm, kocasını şikâyet eden kadın, iftiraya uğrayan Hz. Aişe vb. örneklerde olduğu gibi mazlumlara savunmakta ve onları taltif etmektedir. Özünde "iyilik ve takva" olan ve bunu bir kavgayı ayırmada veya Medyen'deki çaresiz kızlara yardım etme gibi davranışlarla ortaya koyan Hz. Mûsâ da, peygamber seçilerek taltif edilmiş, cahiliye toplumunun çarpık algıları asla dikkate alınmamıştır. Mensup olduğu İsrâiloğulları gibi, dezavantajlı ve Kur'an'ın ifadesiyle "mustazaf, zayıf düşürülmüş, ezilmiş" kesimden olan ve üstüne

üstlük konuşmakta bile zorlanan biri, en büyük hakikati haykırmakla görevlendirilmiştir. Bu durum Allah'ın takdiri ve seçiminin her türlü beşeri değerlendirme ve yargıların fevkinde olduğunu göstermektedir.

Bazı müfessirlerin ifade ettiği gibi Hz. Mûsâ'nın çocukluk yıllarında konuşma zorluğu çekmesi, Firavun ve hanedanının onu küçümsemelerine ve akli melekeleri zayıf beceriksiz bir çocuk kabul edip kendileri için potansiyel bir tehdit olarak görmemelerine de neden olmuş olabilir. Allah da hiçbir değer vermedikleri ve basite aldıkları bu insanı, hiç ummadıkları bir şekilde o zalimlerin üzerine göndermiştir. Hz. Mûsâ'daki dil sorunu bize, peygamberlerin nihâyetinde beşer olduklarını, diğer insanlar gibi beşeri sorunlar yaşadıklarını, zerre kadar kusuru olmayan ve hiçbir menfi durum yaşamayan kişiler olmadıklarını göstermektedir. Önemli olan, onların asli vazifelerine engel olacak eksik ve kusurlardan beri olmalarıdır ki, Hz. Mûsâ'daki durum da onun zorlu görevini yerine getirmesine engel olmamış, Rabbi ona destek olarak korkularını gidermiştir, o da görevini hakkıyla ifa etmiştir. Görme özrürlü olmak hakkı görmeye engel olmadığı gibi konuşma güçlüğü çekmek de hakkı söylemeye engel değildir. Hakikatin, bir âmânın gözünden görülmesi mümkün olduğu gibi dili tutuk bir kimsenin dilinden dökülmesi de mümkündür.

Kaynakça

Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.

Ahatlı, Erdinç. "Şakk-ı Sadr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/309-310. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Aktaş, M. Nurullah. *İçerik ve Bağlam Boyutuyla Kur'anî Dualar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.

Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî. *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîmi ve's-Seb'î'l-Mesânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415 h.

Antholz, Gökçe Özer. *Akıcı Konuşma Bozukluğu Olan Bireylerde Kekemelik Şiddeti ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Ün. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Arslan, Sedat. *H. Mûsâ ile İlgili Rivâyetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Atalay, Mehmet. *Kur'an'a Psikoloji ile Bakmak Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ Kıssaları Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Ay, Mahmut. *Kur'ân Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak Hz. Musa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-Tenzîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.

Beydâvî, Nâsiruddin Ebû Sa'îd Abdullah b. Amr b. Muhammed eş-Şirâzî. *Envâru't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418/1997.

Bikaî, İbrâhim b. Amr b. Hasan. *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-'İslami, ts.

Birişik, Abdülhamit. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/199-202. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa. *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Büyük, Enes. "Tefsirde İsrâiliyyâta Dair Bazı Tespit ve İddiaların

Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 765-785.

Büyük, Enes. “Tefsirlerde Hz. İbrâhim’le (a.s.) İlgili İsrâiliyyât Rivâyetlerinin Kullanım Amacı, Kaynağı ve Bilgi Değeri”. *Uluslararası Hz. İbrâhim ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. ed. Atilla Yargıcı-Mahmut Öztürk. 2/533-550. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.

Cenkseven, Fulya. “Kekemelik Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/6 (2000), 37-48.

Cerrahoğlu, İsmail. “Süddî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/17-18. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu’l-Kur’an*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi’l-‘Arabî, 1405/1984.

Çelik, Ömer. *Tefsir Usûlü ve Tarihi*. İstanbul: Kampanya Kitapları, 2015.

Dede, Mehmet Fatih. “İbâzî Tefsir Geleneğinde İsrailiyat Meselesi: İtfiyiş Örneği”. *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 883-899.

Demir, Mahmut-Özafşar, M. Emin. “Vehb b. Münebbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/608-610. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Döner, Ertuğrul. “İsrâiliyyât Kavramının Oluşum ve Olgunlaşma Süreci”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Eylül 2015), 1-39.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endelüsî. *el-Bahru’l-Muhît*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420/1999.

Ebû Ubeyde, Ma’mer b. el-Müsennâ. *Mecâzü’l-Kur’an*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1381/1961.

Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-‘İmâdî. *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kur’ani’l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi’l-‘Arabî, ts.

Efendioğlu, Mehmet. “Saîd b. Cübeyr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Ansiklopedisi. 35/552-554. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Heyet. *el-Mu'cemü'l-Vecîz*. Mısır: Mısır Arap Cumhuriyeti Yayınları, 1994.

Erdem, İlhan. "Konuşma Eğitimi Esnasında Karşılaşılan Konuşma Bozuklukları ve Bunları Düzeltme Yolları". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/11 (Ocak 2013), 415-452.

Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Selam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/134-135. Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Ferrâ, Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriye, ts.

Gaon, Sa'adya, *Tefsîru't-Tevrât bi'l-Arabiyye Tevrat (Tora) Tefsiri*. çev. Nuh Arslantaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Güngör, Ömer Faruk. *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsâ'nın Eğitimi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydâni. *Me'âricu't-Tefekkür ve Dekaiku't-Tedebbür*. 15 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2000.

Harman, Ömer Faruk (ed.). *Kur'an'da Yahudiler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.

Harman, Ömer Faruk. "Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/207-213. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Hatiboğlu, İbrahim. "İsrâiliyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/195-199. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Hicâzî, Muhammed Mahmud. *Furkan Tefsiri*. çev. Mehmet Keskin. 6 Cilt. İstanbul: İlim Yayınları, ts.

<https://tulipandrose.net/hz-Mûsâ-kekeme-miydi/> Erişim 30.08.2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=1Fj5fa8bvuy> Erişim 30.08.2020.

<https://www.youtube.com/watch?v=u6SyJd5MOVI> Erişim 30.08.2020.

İbiloğlu, Aslıhan Okan. "Kekemelik". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*

Dergisi 3/4 (2011), 704-727.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhakk b. Ğâlib el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422/2001.

İbn Abbas, Abdullah. *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbas*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1992.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 13 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1419/1998.

İbn Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdillâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr ed-Dimaşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. 8 Cilt. yy. Dâru Taybe, 1999.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed. *Lisânu'l-'Arab*. 55 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1422/2001.

İsfehânî, Ebû'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib. *Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.

'İzz b. Abdisselam. *Tefsîru'l-Kur'an*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.

Kandemir, M. Yaşar. "Ka'b el-Ahbâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/1-3. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.

Kasapoğlu, Abdurrahman. "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/1 (2008), 101-151.

Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an Kıssalarına Psikolojik Yaklaşım*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

Kâsimî, Muhammed Cemâlüddin. *Mehâsinu't-Te'vîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Kattân, Mennâ'. *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995.

Kaya, Mesut. "Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'ten Nakilde Bulunmanın Meşruiyeti Bağlamında Bikai-Sehavi Polemiği". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (Yaz 2013), 85-105.

Kesler, Muhammed Fatih. "Mücâhid b. Cebr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/442-443. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Kitab-ı Mukaddes. Erişim 06.10.2020. <https://incil.info>.

Kurtubî, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-Mısriyye, 1964.

Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'an*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1412/1991.

Küçük, Ali. *Besâiru'l-Kur'an*. 17 Cilt. Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016.

Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansur. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüketü ve'l-Uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mertoğlu, Mehmet Suat. "Sa'lebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/28-29. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.

Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Mücâhid b. Cebr, el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

Necati, Muhammed Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. çev. Hayati Aydın. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Oruç, Cemalettin. *Sa'lebî'nin el-Keşfü ve'l-Beyân Adlı Tefsirinde Hz. Mûsâ ile İlgili İsrâîlî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Öztürk, Mahmut. "Tehlike Karşısında Peygamberlere Yardım Eden Şahısların Söz ve Tutumlarının Tahlili". *e-Şarkiyat: İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 862-882.

Râzî, Fahrüddin Muhammed. *Mefâtihu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.

Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2002.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.

Sem'ânî, Mansur b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'an*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Bahru'l-'Ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Süddî, Ebû Muhammed İsmail b. Abdurrahman. *Tefsîru's-Süddî el-Ke-bîr*. Mensûra: Dâru'l-Vefâ, 1993.

Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. 20 Cilt. yy. Metâbi'u Ahbâri'l-Yevm, 1997.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Şeyh Ulvân, Nimetullah b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*. 2 Cilt. Mısır: Dâru Rükâbi, 1999.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'an*. 24 Cilt. yy. Müessetü'r-Risâle, 2000.

Tayyâr, Mûsâid b. Süleyman. "Tefsirde İsrailiyata Farklı Bir Yaklaşım". çev. Mesut Kaya. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/1 (Bahar 2013), 199-213.

Tora: Türkçe Çeviri ve Anlamlarıyla Tora ve Aftara. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004.

Uzun, Nihat. "Sahabenin Tefsirde İsrâiliyata Bakışı". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (Bahar 2015), 7-39.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seriyy. *Me'âni'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münir*. 30 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1418/1997.